

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

No. Curent **35651** Format.....

No. Inventar..... Anul .....

Secția..... Raftul .....

Im. 193

~~36051~~ ATHENEUL ROMÂN

5
no. 490.
35651

Documente Istorice

descoperite in

Arhivele Italiei

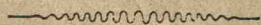
de

C. ESARCU

Conferinta publica tinuta in sera de 8 Aprilie 1878.

84448

DONAȚIUNEA
LANOVARY

BUCURESCI

Typographia Națională C. N. Rădulescu str. Academiei 24.

1878.

CONTRUL 1953

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 35 651

1956

EXTRAS DIN „GLOBUL”

B.C.U. BUCUREȘTI

C114448

TABLA MATERIILOR

I Introducțiune.

Archivele Veneției

- II Petru Cercel în Veneția și la Roma. — Biografia lui. — Relațiuni între Statele Române și Veneția.
- III Relațiuni comerciale. — Relațiuni artistice.
- IV Relațiuni financiare. — Un deposit de bani în Tesaurul Veneției al lui C. Brâncovănu. — Istoricul acestui deposit.
- V Relațiuni diplomatice. — Doă negociațiuni diplomatice între Statele Române și Veneția în secolul XVII.

Archivela Milanului

- V Descrierea Moldovei în anul 1509. — Descrierea Valahiei pe la începutul secolului XVII. — Un buget al Valahiei în acea epocă.
- VI Fama victoriei de la Racova în Italia. — Epistola lui Ștefan cel mare către Principii creștini anunțând victoria sa. Epistole de particulari descriind această victorie.

Archivele Florenței

- VII O trupă de Italieni sub comanda lui Silvio Piccolomini în tabăra lui Michaiu Vitezul. Raport militar de o mărturie oculară asupra celor săvârșite de Michaiu și armata lui din ziua de 16 Octombrie când se presintă înaintea Tirgovistei ca să gonască pe Sinan-Pașa până când aruncă pe Turci dincolo de Dunăre 1 Noembrie 1595. — Negociațiunile lui Michaiu cu împuterniciții Papei, Imperatorului și Principelui Transilvaniei. — Întilnirile Monsignorului Malaspina cu Michaiu Vitezul și conferințele ce au împreună raportate de însuși Malaspina. — Portretul lui Michaiu. — Descrierea morții lui Michaiu de o mărturie oculară.

Biblioteca din Urbin

VII Scrisorile generalului Veterani. — O negociațiune între Veterani și C. Brâncovénu, etc. — Curtea Ducilor din Urbin.

Archivele Veneției

- IX Diplomația venețiană. — Caracterile sale. Sistemul politic al Veneției. — Scóla la care se formau diplomații venețiani. *I dispacci. — Le relazioni.*
- X Seria raporturilor ambasadorilor venețiani la Constantinopoli de la anul 1552, Ottobre 6 până la 1630, Decembrie 1-iú. — Istoria țărilor române narată, lună cu lună, de ambasadorii venețiani în această epocă. — Citațiuni. — Fama vitejiei ostașului român. — O înrolare de ostași români de către Republica Veneției.
- XI Importanța excepțională a documentelor relative la Stefan cel mare. Stefan cel mare judecat de Senatul Veneției. — Relațiunile diplomatice ale lui Stefan cu Șahul Persiei, Republica Veneției și Statul Pontifical. Deliberațiunile Senatului venețian asupra propunerilor ambasadorilor moldoveni. — Instrucțiunile ce Senatul Veneției dá ambasadorului său la Roma precum și celui ce acreditează pe lângă Stefan cel mare. Mateiú Corvin. — Causa pentru care istoricii din Occident vorbesc așa de pucîn de Stefan și de Români în lupta lor în contra Musulmanilor.
- XII O relațiune contimporană despre Stefan cel mare 1476 și despre bătălia de la Resboeni. — *Diariul* lui Sannudo. Amenunte despre viața privată și intimă a lui Stefan cel mare. — Trimișii și scrisorile lui Stefan către carisimul său amic Dogele pentru a-i procura medici și medicamente. Epistola medicului venețian la Curtea din Sucéva asupra lui Stefan, fiului său Bogdan și asupra Moldovenilor. Ultimele momente ale vieții lui Stefan.
- XIII Conclusiune. Politica viitoare a României.
-

ATHENEUL ROMAN

Domnilor,

În mișcarea intelectuală, ce a început de cât va timp a se produce în țară, poate cine-va constata o óre-care tendință care împinge spiritele spre studiile și cercetările istorice.

Importanța unor asemenea studii și cercetări mă face să exprim astă séră, Domnii mei, dorința și speranța că vom lucra împreună¹⁾ pentru ca această tendință să devie din ce în ce mai pronunțată și să producă rezultate din ce în ce mai mari.

Căci, Domnilor, nu este aci vorba de o lucrare exclusiv literară la care numai ómenii, ca să ȃic așa de meserie, să pótă participa. Îmi permit a susține ca aci este vorba de o lucrare națională și aș îndrăsnii a ȃice patriotică, déca acest cuvânt nu 'și ar fi perdut semnificațiunea sa primitivă prin esagerata și abusiva întrebuintare ce s'a făcut de dânsul.

Da, Domnilor, o națiune jună care aspiră a ocupa un loc onorabil și a juca un rol important în lume, trebuie mai 'nainte de tóte să cate a lua consciința de ea însăși.

---

¹⁾ D. Esareu propune înființarea unei societăți pentru Istoria Patriei ast-fel precum esistă mai în tóte orașele principale ale Italiei. Acolo aceste societăți aduc cel mai mare serviciu studiilor istorice prin desgroparea și publicarea document-lor vechi, prin retipărirea cărților rari de istorie și prin colecționarea monumentelor de orí-ce natură relative la istoria provinciilor seú orașelor ce au în vedere aceste societăți.

Și nimic nu deșteptă mai mult conștiința unei națiuni de cât istoria trecutului său.

Nimic nu face să intre în inima unui popor idea ființei sale de cât întipărirea în mintea sa a actelor vieții sale naționale.

Nimic nu cimentează mai bine și dă o mai mare coesiune, o mai mare unitate și forță morală unei națiuni de cât suvenirea gloriilor sale trecute, victoriilor și învingerilor sale, bucuriilor și întristărilor sale comune.

Pot însuși susține, Domnii mei, că unul din elementele constitutive, poate cel mai esențial, al unei naționalități, este tocmai acea comunitate de sentimente și de cugetări ce se transmite din generațiune în generațiune și face să nască și să se perpetue în inima sa conștiința și sentimentul unui trecut de atâtea secole de viață comună, de aspirațiuni comune, de fericiri și dureri comune.

Și acum, mai mult de cât tot-dé-una, este indispensabil de a lua o cunoștință cugetată de ceea ce am fost în trecut, de rolul ce am jucat în istorie, de importanța ce am avut printre populațiunile crestine, ce au fost în contact și în luptă atâtea secole cu Islamismul, și să înțelegem misiunea istorică ce avem de îndeplinit în această parte a Europei orientale.

Acum, când vechile elemente ale echilibrului vechiului sistem politic din peninsula balcanică sunt cu desevărsire dislocate; când diversele naționalități ce făceau parte constitutivă din imperiul otoman, se auăvea numai ore cari slabe legături cu dânsul, sunt chemate la o nouă viață; când fie-care dintr'însele va avea rolul său special și partea sa de influență, — este indispensabil ca Români să cate ași înțelege rolul și misiunea lor, degagind'o, într'un mod lămurit, din cunoștința raționată a trecutului lor istoric.

Subt ast aspect, sub ast punct de vedere, Is-

toria p^ote deveni într'adev^{er}, cum se exprimă un filosof frances, lampa trecutului care, pusă în—întunerecul prezentului, e menită a lumina viitorul.

Și nu vorbesc, Domnilor, de acea istorie de fantasmie, unde imaginațiunea și spiritul de sistem al autorilor j^ocă rolul principal și înlocuesc veritatea faptelor; vorbesc de acea istorie basată pe documente autentice, pe actele oficiale ast-fel precum se păstrează în arhive unde investigatorul pacient trebuie să m^{er}gă a le desgropa și a le da luminei.

Subt ast din urmă punct de vedere 'mⁱ-am permis a m^e ocupa și e^u de istorie.

Âncă din anul 1873 am fost fericit de a desgropa în arhivele de Stat ale Veneției documente inedite de o imensă val^ore istorică pentru noi, documente ce de secolⁱ zăcea^u necunoscute printre manuscrisurile cancelariei secrete ale anticeii Republici.

Ac^osta primă descoperire, și circumstanța de a fi cel d'ânt^ei^u care a scuturat pulberea de m^ai multe orⁱ seculară ce acoperia^u aceste gloriose documente a desceptat în mine o adev^{er}ată pasiune și a dat spiritului m^eu o impulsivne iresistibilă către cercetările istorice.

În timpul sederei mele în Roma, ca agent diplomatic al Romăniei pe lângă Guvernul Italian, concepusem ambițiunea de a da țerei mele t^ote monumentele relative la istoria n^ostră națională, care se află în bogatele arhive, biblioteci și musee¹) ale Italiei.

¹) D. Esarcu începuse a realiza ideea formării unui museu în Bucuresci de reproducțiuni în gips a tuturor statuelor, busturilor, baselor-relievuri și altor obiecte relative la istoria n^ostră națională ce se află în museele Italiei: D-sa a trimes în ț^era, pe când se afla la Roma, m^ai multe baze reliefuri dupe columnă lui Trajan, doue busturi de captivi dacⁱ ce se găsesse în Vatican și statua colosală a vestitului Dac ce se află în museul de San Giovanni în Laterano și despre care vorbesc Sincai în cronicile se^{le}.

Pe când se afla în Italia, D. Esarcu a publicat în Trompeta Car-

N'am avut timp a realiza de cât o mică parte a acestei întreprinderi.

Sper însă a nu muri înainte de a o îndeplini în întregimea ei.

II.

As fi dorit, Domnilor, să aduc la cunoștința auditorilor Atheneului toate descoperirile mele istorice în Italia. Acésta ar necesita însă o serie de conferințe pe care le amîn pe altă dată.

Intru cât privesce conferința de astă sérá vë rog a o considera mai mult ca o introducțiune la un studiū mai aprofundat ce 'mî propun a face mai târđiū.

Primele archive din Italia, în care am făcut cercetări, aū fost arhivele Veneției, și primele documente ce am descoperit aū fost cele relative la Petru Cercel, fiul lui Pëtrașcu Vodă, fratele lui Mihaiū Vitezul.

O parte din aceste documente le am publicat într'o broșură ce a apărut în anul 1874¹⁾

Aceia care le vor citi vor vedea cum, rësfoind magnificele volume intitulate *Ceremoniali della Serenissima Republica di Veneția*, am dat peste un document purtënd titlul : *Ceremonie fatte nella venuta in questa citta per passazo del Principe della gran Vallachia MDLXXXI adi XII marzo* (Ceremonii făcute la venirea în acest oraș a Principeiū marei Valachii ađi 12 Martiū 1581), care m'a pus

---

paților un articol asupra unei spade ce se află în Armeria din Turin. Acéstă spadă a fost considerată mult timp ca spada ultimului împertat bizantin Constantin Paleologul și ca ast-fel figuréză în catalogul Armeriei.

Cercetări mai minuțioșe și explicațiunea inscripțiunilor ce se află pe densa, aū demonstrat asta-đi, într'un mod indiscutabil, precum o arată D. Esarcu în articolul sêu, că acéstă spadă a aparținut principelui român Constantin Brâncovénu. Ar fi de dorit să facem schimb cu Armeria din Turin dënd vre-un obiect ce ar putea interesa pe Italia în locul spadei ce ne interesă pe noi atât de mult.

¹⁾ Petru Cercel. Documente descoperite în arhivele Veneției, 1874. se află de vëndere la librăria Socec.

pe urma celor lalte documente relative la Petru Cercel; vor vedea cum principele român sosese din Francia însoțit de un secretar anume Bertier, trimis de regele Enric III și Regina mamă Caterina de Medicis ca să-l asiste și să esplice Serenissimei Signorii scopul ce el urmărește și care e de a fi ajutat de Veneția ca să fie pus pe tronul României; vor citi scrisorile ce suveranii Franciei adresa în acéstă privință Dogelui, scrisori în care ei dau principelui nostru titlul de *notre très-cher cousin et bon amy*, tractându-l ca pe un membru al familiilor suverane, și vor asculta discursurile ce au pronunțat înaintea Dogelui și tutulor consilierilor săi, nu numai ambasadorul Franciei pe lângă Republică, ce asista asemenea pe Petru Cercel și secretarul Bertier, dar însuși Petru Cercel, ce vorbi în limba italiană ast-fel în cât apus în mirare pe auditorii săi și tacu prin elocența sa o mare impresiune asupra lor: *con accomodata forma de parole eccito l' animo di tutti*... țice documentul.

Aceste discursuri sunt foarte importante prin detaliurile ce ne dau asupra vieței lui Petru Cercel. Se scie acum că tatăl său, Pătrașcu Vodă, trimisese pe Cercel la Constantinopol încă din vârsta de 10 ani, unde a fost ținut cu onóre la curtea Sultanului Murad. Murind Pătrașcu, Petru Cercel fu esilat în insula Rodos, unde petrecu până la mórtea Sultanului Soliman, când fu ridicat de acolo și trimes în Caramania, și apoi în Damasc și în urmă încă în alte locuri mai depărtate, *ancora in altri parti piu lontane*. D-zeu în cele din urmă îi dete curagiul de a trece în pământuri crestine, veni în Transilvania, de acolo în Ungaria, și apoi în Polonia unde fu primit cu blândete și mângâiere de către regele Sigismund, și unde se îmbolnăvi de o infirmitate care l țină în pat mai bine de doi ani.

Din Polonia trecu în Germania, merse la Curtea împăratului Maximilian, unde a fost foarte bine vădit, mîngîiat și onorat. Din Germania se retrase în Franca unde stete trei ani și avu cel mai mare succes la Curtea lui Enric III, pe-care sciū să 'l captiveze ca și pe mumă-sa Caterina de Medicis.

Suveraniū Franciei interveniră, cum dîserăm, pe lîngă guvernul Veneției, rugându-'l de a lucra la Constantinopoli pentru a pune pe *leur très-cher cousin et bon amy* pe tronul părinților săi. *Vous assurant*, dîce regele Franciei, *que oultre ce que vous fairesz une oeuvre digne de vous, très-agreable à Dieu et à toute la chrestianté et a nous en particulier. Cest chose dont nous vous scaurons a jamais bon gré pour l'entier et très-grand désir que nous avons de le secourir et asister jusques à l'entier effect de sarestitution qui sera la plus désirée et agréable nouvelle que nous puissions attendre.*

În urma unei decisiuni a Senatului, luată în ședința sa din 9 Martie 1581, se pune la dispozițiunea Principelui o galera ca să fie condus la Ragusi și de acolo să mîergă la Constantinopoli, precum și o mie talere. Ajuns în Constantinopoli el desvêlue tótă activitatea și înțeligița sa și isbutece, în cele din urmă, a dobîndi tronul tatălui său pornind din capitala Sultanilor cu o pompă și arătând o ast-fel de prodigalitate, în cât tóte nemurile ce se aflaū a colo, Turci, Greci, Latini se simțiaū «têrîți cu violență după el la plecare și «'acopereaū de iubire, de credință și de reverințe, «Petru Cercel represintând Maestatea unui împărat triumfător».

În anul 1583, la 13 Octombre, vedem că se presintă în Veneția în Eccelentissmul Colegiū un gentilom, un boer român, ambasador al d-lui Petru Cercel, ca să presinte Dogelui scrisorile de creanță ce aduce din partea Principelui marei

Valachii, și să aducă Republicei mulțumiri pentru că, prin autoritatea ei, el a fost instalat pe tronul tatălui său¹⁾.

Noue documente, ce am descoperit într'o altă escursiune în Venetia, ne arată pe Petru Cercel pentru a doa óră în cetatea dogilor.

După ce a fost gonit din România, de unde fugi urmat de 43 care pline de bani și alte obiecte prețioase, după ce rătăci travestit în țeran prin Ardeal, iar carele jefuite de soldați români și ardeleni, după ce fu aruncat în timp de două ani și jumătate într'o închisóre umedă și murdară, de unde scăpă într'o nópte întunecósă, coborându-se pe o funie ce o sucise singur din propriile haine, rătăcind în urmă mai multe nopți și ȓile prin păduri, isbuti în cele din urmă a ajunge la curtea împératului Germaniei, la care se plânge de nedreptățirile suferite din partea Transivani lor și de jafurile ce 'i se făcuse. Neobțiind aci de cât promisiuni, Petru Cercel se îndreptéză iarăși către Italia unde 'l vedem mai întěi în Roma prosternat înaintea Papei, pe care 'l fermecă prin planurile séle, și apoi din noú în Venetia.

Un document ce 'l am aci, ne arată pe Petru Cercel în ȓioa de 27 Ianuarie 1588 în sînul Eccelentissimului Colegiú, tinênd din noú un discurs înaintea Dogelui și consiliarilor séi.

Astă dată însă steaoa sa este fórte palidă. Cu tóte scrisorile ce el presentă din partea Papei, cu tóte recomandatiunile ambasadorului frances, căci Enric III pare că tot l' mai protege, cu tóte demersurile nuntiului pontifical pe lîngă Senatul Venețian, acesta se arată fórte rece către Principele nostru. Scrisorile ce el cere de la Re-

¹⁾ Ambasadorul lui Petru Cercel spune că din Venetia va merge în Francia. Prin urmare în arhivele Franciei din acea epocă trebuie să existe urme de trecerea boerului nostru la Curtea Regelui Cristianisim.

publica către Principele Transilvaniei, pentru a i se restitui banii și obiectele prețioase sechestrate, i se refuză cu multă curtenie, ținându-i-se că scrisorile ce posedă de la Papa, în această privință, îi sunt îndestulătoare, și într'o ședință a Senatului, din 18 Februarie 1588, se decide a se da principelui român *l'amorevole avvertimento* de a părăsi statul Veneției.

Într'adevăr un alt document ne arată pe secretarul Senatului mergând la 15 Februarie la Petru Cercel, pe care 'l găsește în pat, unde zăcea de podagră *trovato nel letto nel quale disse che giaceva per occasione della podagra*, ca să 'i anunțe decisiunea Senatului. Din conversațiunea întinsă și emoționantă ce el începe cu secretarul Senatului, se vede că Cercel este descurajat, dar totuși nu 'și pierde mândria sa. În fine, ținând secretarul, *vedendo che il Voivoda voleva continuare il suo ragionamento mi risolsi di levarmi pe tagliar il ragionamento*.

Lângă această piesă am găsit reproduș un articol, art. 26, dintr'un tractat de extradițiune încheiat între Turci și Republică, prin care se stipulează că ambele state au drept de a cere extradițiunea persoanelor ce pot aduce vătămare intereselor lor reciproce.

O altă serie de documente trase din raporturile ambasadurilor venețieni la Constantinopoli ne povestesc sosirea lui Petru Cercel în capitala Turciei (1589), și descrie, cu multe amănături, noile peripecții ale aventurării noastre Principe; încercările sele de a redobândi tronul Rōmăniei, ajutat de sora Sultanului ce se înnamorase de dânsul; persecuțiunile ce el încerca din partea inamicului seș de mōrtea, Mihnea Vodă, care răspânda sume colosale pe la ministri Porții; închiderea în cele șapte-turnuri și în fine trimeterea sa în insula Rodos unde fu sufocat și aruncat în mare (1590).

(A vede pentru mai multe amănunte colecțiunea mea: *Dispacci dei baili veneti in Constantinopoli*)¹⁾.

III.

Dar să trecem la alte serii de documente.

Voiu alege, domniî mei, p'între documentele ce posed, acelea ce vor pune în evidență relațiunile ce țera noastră a avut în secolele trecute cu statul Venetiei, relațiunii comerciale, relațiunii artistice, relațiunii financiare și în fine relațiunii diplomatice.

Iată mai înteiu un pasagiū dintr'un dispaciū al ambasadorului venețian la Constantinopoli (26 Sept. 1559), prin care acesta anunța Dogelui că a primit o epistolă din partea Voivodului Bogdaniei, care oferă Republicei Venetiei un bun număr de animale bovine și îi cere în acelaș timp cosiliū în privința raporturilor sële cu Turcia.

La 22 Decembre ale aceluiași an, Dogele trimete o scrisóre fôrte curténa în limba latină principelui Moldaviei, prin care îi arată că Republica a avut relațiuni fôrte plăcute cu predecesorul sêu și că dorește nu numai să întreție dar să mărească aceste relațiuni. Îi arată că se procură Venetiei în fie care an de la 15 pînă 20 de miî boi, și 'l rógă ca să ia mēsuri pentru a facilita și regula acest comerciū, avênd a trimete către dênsul ómenî siguri pentru acest scop. Dogele esprimă speranța că se va încheia între ambele părți o înțelegere avantagiósă pentru toți.

Pe lângă alte documente relative la comerciul cu boi, ce am aci, iată un memoriū fôrte curios, în care se aretă tóte localitățile unde trebuie să

¹⁾ Un june eminent, plin de talent și de viitor, D. Gr. G. Tocilescu s'a înconjurat de tóte datele istorice relative la Petru-Cercel și a scris o monografie fôrte însemnata a principelui nostru pe care o recumandăm cu tot dinadinsul cititorilor instruiți.

se oprăscă cireșile cu boi, ca să găsească pășuni și să se odihnescă, începând cu Moldova, până în Stalele Veneției; se arată câte șile de drum trebuie de la cutare localitate la alta, precum și prețurile ce se plătesc în aceste diferite localități. Se observă că la granița Moldovei nu se plătesc nimic, începând a se plăti la granița Valachiei câte 10 soldii de boi, la Dunăre se plătesc Turcilor 25 de soldii de boi pentru trecerea apei, și așa mai încolo, până în Statele Republicei-

Dar nu numai relațiunile de comerț esistau între Veneția și țerile noastre.

Resultă dintr'o epistolă foarte interesantă a Dogelui Veneției, din 15 Maiu 1560, că prinții noștri au cerut artiști italieni pentru construirea și înfrumusețarea bisericilor române.

Am priimit cu multă amicie, ȳice Dogele prințului moldav Alexandru Lăpușnénu, pe cei doi trimiși ai Tei care 'mă au adus scrisorile prin care îmi arăți că doresci prea mult, pentru a orna locașurile Dumneșeesci, ca ceva pictori și alți lucrători îndemănateci de ai noștri să se transpórte în Moldavia. Și Dogele îi spune că va face acésta cu mare plăcere.

A Ionne Nyro Cibiniensi, consiliario tuo ac Thoma moldaviensi, aulae tuae familiari. quos amantissime excepimus, tuae nobis reditae fuerunt litterae officii atque humanitatis plenae quibus significas te pro sacris aedibus ad Dei optimi maximi cultum istic ornandis sumopere optare, ut aliqui ex pictoribus, aliisque artificibus nostris ad opera hujus modi conficienda idoneis, se in Moldaviam conferant etc.

La sfrșitul epistolei seșe, Dogele mulțumescelui Lăpușnénu de blanurile de gibelină ce 'i trimete și la rândul seșu îi face dar de 26 coți de catifea roșie.

IV.

Resultă, din mai multe epistole a diversilor nostri principii, că ei au depus în mai multe rânduri sume de bani la Zecca seú visteria Veneției.

Documentele cele mai curioase ce posed, asupra acestui subiect, sunt cele relative la un deposit de bani a lui Constantin Brăncovénu.

Iată mai ánteiú trei extracte din jurnalul Depositului, prin care se constată că Costantin Brăncovénu a depus, prin intermediarul unui agent al seú în Veneția numit Nicolae Caragiani, în trei rânduri: la 1698, septembrie 20, la 1700, Sept. 28 și la 1702, Sept. 13 sume de bani care în total se ridică la suma de 210,000 ducăț și cu dobândă de 3, $\frac{3}{4}$ și 4 $\frac{1}{2}$ la $\frac{0}{10}$.

Pe lângă aceste piese am găsit un compt foarte interesant de dobândile ce Nicolae Caragiani a primit de la Zecca Veneției, pe anul 1713 și de cheltuelile ce el a făcut pentru casa Brăncovénu. Intre alte cheltueli se vede o sumă de 1196 ducăț pentru draperii de aur poruncite de principesa Brăncovénu, *La serenissima Patrona*, 66 ducăț pentru legătorul de cărți Varini, 322 ducăț *che ho contato ad Antonio Bartoli, stampatore, per commando di Sua Serenità.*

Pe lângă stofe și postavuri aurite, casa Brăncovénu cumpăra în Veneția cărți pe care le lega la cel mai meșter legător, și pare că făcea însuși comande la un stampator.

Ce a devenit biblioteca Brăncovenilor ce trebuia să fie foarte bogată și foarte interesantă?

Dar étă, Domnilor, documente foarte prețioase din care omul de studiu póte trage noțiuni foarte interesante nu numai istorice dar áncă juridice.

Și mai ánteiú étă o prcură ce Principesa Maria Brăncovénu, veduva lui Constantin Brăncovénu, dá medicului seú Giorgio Trabizontio pentru

a lua dobândile banilor depuși, și a face tot ce el va crede în avantajul casei Brâncovénu.

Acéstă procură pórtă data Bucurescî 17 Maiú 1717. Bětrânuł Principe fusese decapitat în Constantinopoli împreună cu toți fii seî și nu scăpase de cât un copil al primogenitului seî fiú ce pórtă asemenea numele de Constantin.

În calitate de tutrice a acestuia, Principesa Maria dá procură medicului seú Giorgio Trebizontio.

Acéstă piesă este interesantă pentru iscăliturile autografe de care am luat fac-simele, și pe care le puteți vedea la sfîrșitul conferinței mele.

Aceste iscălituri sunt: a bėtrânei Principese Marița Domna Brâncovénca, a mumei copilului moștenitor al averei Brâncovenești, Anica Brâncovénca și al copilului Constantin Brâncovénu.

Ca marturi vedem iscăliturile lui George Crețulescu, Șerban Grecianu și în fine a mitropolitului Ungro-Vlahiei Mitrofan.

Pentru a stabili autenticitatea și valoarea legală a acestei piese, se vede o mulțime de lucrări și constatațiuni ce fac autoritățile venețiane.

Mai întěiu étă un act al notarului, prin care acesta declară că aú apărut înaintea lui, D. Stefan Strat și D. Risu din Valachia, care aú afirmat, prin jurământ, că sunt adevărate iscăliturile după procura lui Trebizontio.

Étă o piesă prin care Patriarhul din Ierusalim, Chrisantie, atesta în conștiința sa de creștin și încă cu jurământ, déca va cere trebuința, că copilul Constantin Brâncovénul este adevăratul, și legitimul nepot al bėtrânului principe Brâncovénu și unicul descendent masculin al familiei brâncovenescî.

Iată un alt act al notarului prin care acesta declară că aú apărut înainte lui, D. Antonio Maria del Chiaro, *maestro della lingua italiana et latina appresso li Principi di Valachia*, D. Panaiot

Serafi, și D. Risu, care prin jurământ, au atestat că în totă Valachia fetele măritate nu pot să mai aibă nici să pretindă nici o ereditate, nici de la tați, nici de la frați, nici de la alte rude ale lor succedând la moștenire numai băieții.

Etă în fine un act al aceluiaș notar, prin care se atesta asemenea că, nefiind tribunale în țară, ori ce act, procură, tutelă etc. se fac și se legalizează înaintea Episcopului.

Urméază în urmă cercetări foarte minuțioase asupra tuturilor membrilor familiei brâncovenesci, pe care le găsim resumate în următorul fragment de arbore genealogic.

Dacapitato †
Costantino Brancovano ab intestato
in

Maria.

Decapitato Costantin con altri 3 fatelli

Constantin.

† *Serenissimo Costantino Brancovano.*
in

Maria

Constantino, † Stefano, † Rodolfo, † Matio. Ilinca, Safta. Ancuzza, Balassa. Smeralda
in

Anna

Costantino.

Autoritățile venețiane au mers până a cerceta și despre bărbații celor cinci fete ale Brâncovenului și găsim într'o piesă și numele lor: George Crețulescu, Servano Erarianu, Niculae Ruset, Manolache Andronic și Costandin Bălenu.

Tóte documentele ce cităm până acum și tóte notițiile ce resultă dintr'insele fură supuse avocaților Tesaurului ce fac un admirabil raport, prin care conchid că, de și hărțile ce au esaminat, în

Veneția și alte multe țeri *farebbero poca prova*, le cred însă *concludenti e sufficienti* pe doe motive, primul *per la qualita del paese, rito et usi barbari dela Nazione*, al doilea fiind că de la mórtea bêtânului Principe 1714 și până acum 1717 nimeni n'a îndrăsnit să se presinte pentru a reclama ereditatea lui.

Se vede că cea ce inspiră mai multă esitațiune avocaților fiscali este nelegalizarea de către tribunale a procurii ce Principesa Maria dă lui Trabizontio și a iscăliturilor ce figurează pe dênsa.

La usul de a se face asemenea acte înaintea episcopului fac alusiune avocații Tesaurului când se serv de espresiunile *rito et usi barbari della Nazione*.

Senatul, în urma tuturilor acestor acte, dă un decret prin care Maria Brâncovénu, ca tutrice a nepotului seú, intră în posesiunea depositului de bani în chestiune și casa Brâncovénu se bucură în liniște de beneficiurile acestor bani până în anul 1753.

În acest an la 3 Februarie ambasadorul venețian la Constantinopoli Antonio Diedo adresă confidențial Inquisitorilor de Stat un lung raport țifrat în care le aduce, într'un mod misterios, la cunoscință, că dragomanul unei puteri streine s'a presintat la dênsul cu nisce pergamene ce aparțin unui grec din Valachia, și care nu sunt, nici mai mult nici mai puțin, de cât pergamenele originale și autentice ce constituă titlurile de posesiune asupra depositului de bani Brâncovenesci ce se află la Zecca Veneției.

Grecul se află în Constantinopoli și e hotărit a încredința aceste acte Sultanului care, ca moștenito: universal al averii confiscate a decapitatului Principe Costantin Brâncovénu, va reclama suma de 210 mii galbeni de la Republica Veneției care nu va putea s'o refuze. Dragomanul a

cređut că e în interesul Veneției de veni a se înțelege cu ambasadorul ei la Constantinopoli pentru a negocia compărarea de către Republica a acestor acte.

În raportul său ambasadorul venețian dă curioase amenunturi asupra modului cum aceste acte au ajuns în mâinile dragomanului. Brăncovenul, în momentul când a fost surprins pentru a fi condus la Constantinopoli, a încredințat aceste acte împreună cu alte hărții unui credincios al său intim anume Caracudă, recomandându-i ca să le păstreze cu sfințenie. Acest Caracudă le-a păstrat într'adevăr într'o casetă de fer până în anul 1752 când muri. Atunci, unul din moștenitorii lui Caracudă, dând peste aceste acte, părăsi Bucureșcii și veni imediat în Constantinopoli pentru ca să tragă dintr'insele tot beneficiul posibil. Afacerea este serioasă, termină ambasadorul, și nu e din acelea care s'ar putea neingriji *la cosa non sembra del genere delle trascurabili*.

E admirabil de a vedea cu câtă prudență, cu cât tact, cu câtă înțelepciune și cu cât mister lucrăză autoritățile venețiane în această afacere. E forțe instructiv de a studia modul cum ele procedăză.

Mai întăiu ambasadorul venețian din Constantinopoli nu adresăză raportul său Dogelui cum obicinuesce în general, ci îl trămite çifrat Tribunalului său Consiliului celor III inquisitori de Stat. Acăsta, examinând afacerea, înaintăză raportul ambasadorului Consiliului celor X, care decide, *che per un segretario di questo consiglio, previa la segretezza e dato il giuramento comme se fosse sopra li messali. sii communicato e lasciato in copia ai savii del collegio*.

Ar fi prea lung, domnii mei, să analizez tôte documentele ce posed asupra acestei afaceri. Raporturile casierului și magistraților de la tesaur,

pe care consiliul celor X l'a însărcinat să examine și să studieze chestiunea și pe care le amaci, în *extenso*, sunt adevărate capo-d'opere de espunere, de claritate și de argumentațiune.

Într'acestea, ambasadorul venețian din Constantinopoli dă sémă de întrevederile ce avea cu dragomanul care posedă compromițătoarele pergame. În zadar el se silesce să 'i probeze că depositul de bani este posesiunea legitimă a legitimilor succesori ai lui Brâncovénu, că transmisiunea acestui deposit s'a făcut după toate formele și cu toate regulele prescrise de lege. Dragomanul contestă legalitatea tuturilor actelor ce principesa Maria Brâncovénu a prezentat senatului Veneției și în virtutea cărora ea se bucură de averea lui Constantin Brâncovénu. Sunt fericiți, dice el cu ironie, aceia care trăiesc sub Serenissimă Republica de a găsi o atîta de mare și o atîta de prețiosă înlesnire în materii de bani, dar la Curtea unde el servă, și la toate cele lalte State, nu prețuiesc nimic pe lîngă Principii și magistrații lor asemenea atestațiunii când ele nu sunt legalisate de miniștri Principilor respectivi, care aű rezidența în locurile unde să forméză asemenea atestațiunii. Nu scie ca ambasadorul venețian din Constantinopoli să fi pus iscălitura sa pe aceste atestațiunii..... *« Erano ben felici quelli che vivevano sotto la Serenissima Republica di trovare tantafacilità e cosi rara in materia di denaro ma che e nella corte ove egli serviva e in tutte le altre non valgono appresso dei Principi e de loro magistrati simili attestazioni, quando non siano legalizzate dalli ministri dei Principi rispettivi, che risiedono ne' luoghi, ne' distretti, ne' quali si formanodette attestazioni e che secondo ogni ragionevole congettura nessun Eccellentissimo Bailo havera dato la*

sua firma a simile attestazione, per cio essere succeduto tutto senza la dovuta legalità.

Cum vë aduceți aminte, domniî mei, avocații fiscali, cari examinaseră actele presintate de către principesa Maria Brâncovënu, prevëduseră această obiecțiune.

Afacerea însă în cele din urmă s'a aplanat. Atît în urma argumentelor date de magistrații fiscalului în raporturile lor trâmise de către Tribunalul Inquisitorilor de Stat abasadorului venețian la Constantinopoli, pentru a le aduce la cunoștința dragomanului, cât și în urma unei sume de bani date de către acesta numitului dragoman, pentru a o remite grecului posesor al titlurilor Brâncovenesci, guvernul venețian nu a mai fost supërat și casa Brâncovenilor a continuat a primi în linisce dobânđile capitalului depus.

Un document din anul 1763, Martie 3, constată că Constantin Brâncovënu murind, doi fii ai săi, Nicolae și Manolache, cer să se transporte pe numele lor titlurile de posesiune ale depositului de bani Brâncovenesci, ceea ce li se acordă fără nici o dificultate.

Aci se opresc documentele ce posed asupra acestei curioșe afaceri.

E probabil că banii aũ rămas depuși până la căderea Republicei și pöte se afla și până astăzi remâind ca moștenitorii casei Brâncovenilor să se încerce a 'i reclama..!

V.

Relațiuni diplomatice fôrte importante aũ avut Statele Române cu Republica Veneției.

Voiũ vorbi la sfîrșitul acestei conferințe de negoțiațiunii diplomatice de cel mai mare interes între Stefan cel Mare și Veneția, negoțiațiunii care aruncă cea mai vie lumină asupra marei fi-

guri și asupra politicei eroului și marelui om de stat român.

Permiteți-mi acum a vă resuma o serie de documente ce am aci relative la o negociațiune între România și Statul venețian anul 1658.

Iată mai întâiu o piesă care ne spune că, la 19 August 1658 s'a presintat în Eccelentissimul Colegiu un trimis din partea principelui Valachiei a nume Părintele Gabriel care, după ce salută pe Doge în numele principelui român, îi presintă din partei epistola prin care principele nostru *Ionn, Michael Raduleus Princeps et archidux Terrarum Valachiae Transalpinæ*, arată că tatăl său nu a putut să aducă mulțumirile séle Serenisimeï Republice pentru marele beneficiu ce 'i a adus, din cauza turburărilor la care neîncetat a fost supus, în întristata sa patrie asemenea desolațiunii întêmplându-se continuu. El, succedând tatălui său, vine a aduce Republiceï devoțiunile séle și a 'i declara fidelitate. Rógă pe Republică a priimi în numele său pe părintele Gabriel, vicar general în România al episcopului catolic din Bulgaria, pe care 'l acrediteză prin aceste scrisori de creanță și care, cunoscënd tóte secretele séle îi va esplica tot, Serenisimul Doge putënd avea într'ensul tótă încrederea.¹⁾

Dupé ce citi acéstă epistolă în sînul Colegiului, părintele Gabriel presintă un memoriu prin care se arată că principele român are intențiunea să începă răsboiul în contra Turcilor, că mai nainte chiar de a se sui pe tron, el era dominat de dorința de a ajuta pe creștini, și că acum, că este pe tron, e hotărît să o facă. El rógă însă pe Serenitatea Sa ca principii creștini să nu se pără-

¹⁾ Îscălitura prințului nostru este în caractere fórte marî și atât de frumósă în cât a atras particulara atențiune a D-lui Director al Arhivelor Venețiane care, în urma cererei D-lui Esarcu, a pus'o sub vitrină lingă iscăliturile altor suverani și regi ai Europei. Călătorii români o vor putea vedea visitând arhivele Veneției.

sescă între dênşii, rógă pe Republică să continue rêsboiul cu Turci, căci Înălţimea sa Principele Român are înţelegeri în Bulgaria, Macedonia, Tracia, Grecia şi Serbia, şi când ocasiunea favorabilă se va presinta, el va trece Dunărea în Turcia. Bulgaria, Macedonia, Tracia, Grecia şi Sîrbia vor fi gata să se ridice în contra inamicului şi se vor uni cu dênşul după jurămentul ce a făcut, *saranno pronte di sulevarse contro il nemico e se congregaranno secondo il giuramento che hanno fatto e cosi attacara la guerra e poi quello sara che sua divina elementia vorra.*

Să scie Serenisima Republică că Principele nu face acésta de vre-un interes, dar de zelul său pentru religiune, pentru care este gata să 'şi verse sângele precum şi pentru a putea să libereze pe acei sermani creştini cari gem sub asprul jug al tiranului.

Afacerea din Colegiu trece în Senat. Observaţi rapiditatea cu care negociaţiunea este condusă. Părintele Gabriel e primit în sînul Eccelentisimului Colegiu la 19 August şi vedem Senatul ocupându-se la 21 August de obiectul negociaţiunii sële. Erau prezenţi 116 senatori şi toţi în unanimitate au luat hotărîrea următoare :

“Să se cheme părintele Gabriel în Colegiu şi să i se citescă cele ce urmază :

“Senatul a agradit cu cea mai mare bucurie scrisorile Principelui Valachiei, şi cu mare bucurie a auđit de generósa şi lăudabila sa decisiune de a se mişca cu vigóre (*muoversi con vigore*) în contra Turcului, inamicul comun, în înţelegere cu alte popóre;

“Republica, ce de 14 ani este în rêsboi cu Turcii, persistă în aceleaşi idei şi va respinge atacurile lor cu cât se va putea mai multă forţă;

“Ea va face diversiune pentru isbînda armelor Principelui valach, va ţine corăbiile sële de

răsboiū în importantul port al Dardanelelor, cu atât mai mult cu cât părintele Gabriel a  is, în esoposi iunea sa, c ă ac esta ar fi folositor intențiunilor Voevodului;

 S a r em aie  ncredin at că Republica nu va intra în tratative de pace cu Turcia, lumea cunosc nd cu c at  desinteresare ea a respins condi iunile de pace propuse de Turci, căcĭ se teme de  n el ciunile  i  nsiidiile lor.

Părintele Gabriel să spue t te acestea Princi- pelui Valach  i s i  ncredin eze  i presintele n - stre scrisori.....

Tot cu aceia dată 21 August, 1658, se găsesce într'adev r scrisoarea Senatului.

 n ac est  scrisoare Senatul resum z  conclusiu- nea delibera iunilor s ele  i termină  ic nd :

Vedemo conqual zelo Vostra Signoria Illustrissima intraprende cosi grande ed aplausibile impresa onde deve esser lodato il suo merito et generosita come facemo con la sincerita piu piena degli effetti nostri.

Pentru a complecti tot ce se raport  la ac est  ne- gocia iune, vom adăoga că părintele Gabriel în  ioa c nd este primit în s nul Eccelentisimului Colegiu, după ce dete cetire epistolei prin- cipelui nostru  i  i făcu esoposi iunea sa, e ind din Colegiu, d  secretarului, cam într'un mod oficios, o scrisoare a lui Racotzi, principele Transilvaniei,  ic ndu'i că se p t  citi în urmă, *che disse po- teva poi esser letta.*

Ac est  scrisoare este datata din 3 Iulie 1658  n *Castris nostris ad Vilagosvar positis*  i Racotzi arată că el este favorabil princepelui român.

Senatul raspunde  i Princepelui Transilvaniei. Părintele Gabriel mai  ice secretarului să róge pe signorii din Colegiu să dea ordin ca să  ngri- jesc  de caii sei, care  i a lăsat pe uscat la Mo- rea l ng  Veneția, p n  la  nt rcerea sa din Roma.

Părintele Gabriel a plecat dar din Veneția la Roma ca să continue cu Papa negociațiunea cu care era însărcinat.

N'am putut da încă, pe cât m'am aflat în Roma, peste documentele relative la aceste negociațiuni.

Că această negociațiune s'a continuat în Romare-sultă dintr'o piesă ce am găsit tot în arhivele Veneției.

Intr'adevăr la 20 Decembrie alē aceluiași an, vedem pe monsignorul nuntiu Pontifical, presin-tându-se în Colegiu pentru a spune Serenisimei Republice că Principele Valachiei a trimes la Roma pe părintele Gabriel pentru îndoita afacere a con-vertirei séle la catolicism și a decisiunei de a combate pe Turci. Rógă și el din partea Bea-titudinei Séle Papa pe Serenisima Republica ca să dea Principelui valac tot ajutorul trebuincios.

Istoria nu ne vorbesce de nici o mișcare se-riósă a popórelor creștine din peninsula balca-nică în sensul ideilor despre care tratéză nego-țiațiunea diplomatică a părintelui Gabriel.

Pare însă ca această idee este persistentă căci o vedem apărând din nou 15 ani în urmă, și étă am aci alte documente relative la o altă nego-țiațiune în acelaș sens.

In anul 1673, Decembrie 5 vedem în Eccelen-tisimul Colegiu un arhiepiscop din Marcianopoli aretând Dogelui și consiliarilor sei că cei doi principii ai Valachiei și Moldaviei s'au otărît îm-preună cu Serbia, Bulgaria, Tracia și Macedonia să scuture jugul otoman și să 'și verse sângele perdându-și mai bine viața de cât a trai în sufe-rințele ce suportă.

„Li doi Principi moderni di Valuchia e Mol-davia, di animo, di arme, di età, di valore e pru-denza cospicui con i popoli orientali delle Servia, e Bulgaria, Tracia e Macedonia, per vendicarsi nell'antica liberta cristiana, tanto a proprio be-neficio, quanto per la publica causa di tutta la

cristianità si son generosissimamente risoluti di voler piuttosto una volta gloriosamente lasciar la vita e spargere il sangue che continuamente viver penando. A tal fine dunque per scuotere dalle cervici loro il duro e tiranico giogo ottomano, a me con grandissime istanze, in questa età senile, misero avanzo di continua infermita, hanno commesso il ricorrere in loro nome alle corone e Principi cristiani e principalmente alla vostra Serenissima Republica a contestare la loro gloriosa e generosa resolutione, a supplicare vogliano li detti Principi e Corone Cristiane, il vostro regio e serenissimo Leone Veneto concorrere a queste pie e sante azioui.

Archiepiscopul continuă, cu o eleganță de retorică studiată, a espune ideile séle și cere de la Republica să facă diversiune, când se vor rescula aceste popóre, trãmițând flote și armată în contra Turcilor; mai arata încă că doresce a avea un stindard cu însemnele venețiane, *un stindardo con le impressioni della Serenissima adriatica Maesta*, care să se desfășure în mijlocul popórelor resculate.

Se vede dintr'un raport, 26 August 1673, al ambasadorului venețian la Viena, Petru Morosini, că arhiepiscopul din Marcianopoli trecuse și la curtea din Viena, unde, în lipsa Cesarului, a fost priimit de imperătésa Eleonora în audiență particulară. Morosini arată că arhiepiscopul a trecut și prin Polonia de unde aduce asigurări de unire și ajutor. Archiepiscopul l a mai asigurat ca Prințul Moldaviei are gata 15 mii de luptători iar al Valachiei 30 mii.

Cu tóte acestea Senatul Venetiei pare că dă o mai puțină importanță comunicațiunilor acestui arhiepiscop de cât comunicațiunilor Părintelui Gabriel, și se mulțumesc a i da promisiuni vagi, neînsărcinându'l cu nici o scrisóre séu piesă diplomatică către Principii Moldaviei și Valachiei.

V.

Dar să părăsim Veneția și să ne transportăm la Milan.

Printre manuscrisele bibliotecii Ambrosiane, am descoperit un manuscris purtând titlul:

Relazione di fra Bernardino Quirini osservante di S-to Franc^o Vescovo Argensis nelle Provintiu di Moldavia et Valachia, intorno le cose del suo vescovato fatta alla S-tà di Nro S-re l'Anno 1599.

Acastă relațiune este importantă prin notițele ce conține asupra catolicismului în Moldavia, asupra numărului bisericelor, starea în care ele se află, inventariul principalelor obiecte ce se găsesc într'însele, numărul catolicilor ce există în orașe și în sate, numărul preoților, condițiunea lor etc. etc.

Dar ea conține încă prețioase date geografice și istorice.

Moldova e o țară, incede Fra Bernardino, *una terra molto grande (era in anul 1599) piena, fertile e habitata di molti citta e ville con pochi monti, e molti boschi et abondante d'ogni sorte di animali. Dal Levante confina con la Turchia e la Tartaria; da Tramontana confina con la Podolia e Polonia; da Ponente con l'Ungaria superiore e da Mezzo-giorno con Transilvania et Valachia.*

Fr. Bernardino vizitează și descrie principalele orașe precum și mai multe sate ale Moldaviei. Giassi (Iași), Bachau, Bagna (Baia), Nemisi (Némțu), Tetrussi (Trotusiu), Ghussi (Hușii), Cotunari (Cotnari), Roman, Sabograni, Berendesti, Tomasiani, Giudiani etc. etc., în fine Suchiava, unde cântă de mai multe ori messa pontificala, fiind prezenți Principele (care este Ieremia Movilă) cu mitropolitul Gheorghe Movilă, frate mai mare a lui Ieremia, și alți episcopi greci din Moldavia.

Fra Bernnrdino arată bunele dispozițiuni ale prințului și însuși ale episcopilor către catolicism.

După ȃisele s3ele, biserica Moldovii este autocefal3a și mitropolitul nu recun3osce, spune el Papei, supremaȃia patriarhului din Constantinopoli precum a nici unui patriarh din orient, și cu mult3a facilitate s'ar putea reduce *alla dovuta obediienza di V. S. B-ne della sede apostolica*.

Fra Bernardino r3og3a pe Papa a scrie Principelui, spuindu'i c3a fratele lui, mitropolitul, 'i a promis s3a se iȃtel3eg3a cu d3ensul și cu episcopii și prelaȃii s3ei, ca s3a fac3a un sinod provincial și s3a iȃdrepteze abuzurile și erorile ce domnesc printre greci și iȃnsuși printre latini.

Result3a din relaȃiunea lui Fra Bernardino, c3a episcopul catolic avea un fel de jurisdicȃiune temporal3a asupra catolicilor, „*et ho esercitato la giurisdictione vescovule etiam in temporibus che tal privilegio ha el vescovo latino in Moldavia verso gli suoi latini.*”

Este important a nota modul și formula cu care Iremia Movil3a a priimit iȃ audenȃa public3a pe acest trimis al Papei. Recepȃiunea se face cu aceleși forme cu cari suveranii Europei primesc pe *nunȃii* s3eu *legaȃii* pontificali, adic3a pe trimeșii diplomatici ai Marelui Pontefice. Scrisorile de creanȃ nu lipsesc, precum nici discursurile obicnuite dintr'o parte și dintr'alta.

“*Fui chemato del Principe, dice Fra Bernardino, in audienza sua publica facendomi accompagnar da multi suoi baroni e gentil-huomini. Giunto alla sua presenza e fatta da me la debita orazione li presentai il Breve... la mia Bolla del Vescovato et il breve delle mie faeolt3a, quali prese in mano si levo in piedi... et retenendosi solamente il suo Breve, mi restitui l'altro con dirmi ch'ero il ben venuto, mi dar3a ogni aggiunto et favore etc.*”

In urma descriȃiunii Moldovii de Fra Bernardino permiteȃi-mi, Domni mei, a v3e resuma o des-

cripțiune a Valachiei de un autor necunoscut. Ea este foarte importantă prin notițele economice comerciale și militare ce conține.

Nu are dată dar pare a fi scrisă pe la începutul secolului 17.

Autorul acestei piese arată că bogăția Valachiei consistă mai întâiu în grâne, cu care se face, comerciul însemnat prin Danubiu și marea Négră cu Constantinopoli.

Esistă asemenea o mare cantitate de boi și berbeci care sunt transportați prin neguțătorii turci și greci în Constantinopoli și prin neguțătorii albanezi la Zara și de acolo în Veneția.

Este extraordinară, țice acest document, marea cantitate de miere ce se produce în această țară și care se poate considera, împreună cu cêra care iese dintr'însa, ca una din sorgintele de avuție cele mai solide ale acestei provincii. Grație acestui comerciul ce se face cu Constantinopoli, întru cea ce privesce mierea, și cu Veneția, întru cea ce privesce cêra, mai poate să se ușureze sermanaprovinția de nenumăratele dajdii și cheltueli anuale ce face către Pôrta. Veneția da Valachiei în schimb mêtăsării, lânuri și aur.

Principele, de un an încoa, a transportat reședința sa din Bucuresci la Tîrgoviște unde are un palat înconjurat cu ziduri și ține, pentru gardia sa personale, o sută de archebusieri. El alege drept consilari ai săi doi-spre-șapte boieri pentru a governa țera.

Mărimea acestui principe consistă în a avea, pentru ori-ce eventualitate de rêsboi, opt mii boeri sau gentil-ómeni, după acestia alți patru mii de condițiune mai basă numiți *spatarii*, și aceștia sunt ținuți a merge în rêsboi cu cheltuiala lor. Pe lângă aceștia principele mai plătesce alți patru mii simpli soldați călări numiți *lefegii*, adică stipendiați, și pe lângă dênșii încă patru mii pe-

destri scutiți de orice dajdi și plătiți de principe, în timp de resboi, cu un taler și jumătate unul pe lună; sunt foarte bravi, apți a mânu orice armă. Are încă șese tunuri mari și mai multe mici numite *organi*.

Acastă descriere a Valachiei se termină printr'un budget al Statului care mi se pare de o mare și curioasă importanță. Îl reproduc aci ast-fel precum îl găsesc în sus numita descriere:

INTRADE	USSIDA
Tributi che leva il principe al paese, due volta all mese cinque millia talleri pervolta ad ogni capo di casa per portione del loro potere	Quattro mille soldati a cavallo stipendiati No. 3 al mese p. uno ma li stanza tre mesi del hano portan doll tempo havanti . . . . .
120,000	105,000
Datij de'tre saline	Tributo al gran Signore
40,000	132,000
Datij de'valle e dentro nelle terre	Presenti all D-to nel med-mo tempo. . . . .
70,000	10,000
Gabella detto del melle p. Il gran Signore. Il melle di Settembre ogni casa p. portione.	Presenti alli ministri grandi di Porta nel med-mo tempo. . . . .
180,000	20,000
Gabella deta il fumo ogni casa di lochi grossi eccetuata li bojari e soldati e altri che e in servizio del Principe p. 1. p. casa	Presenti alli med-mi e ad altri in piu volte nell anno . . . . .
40,000	50,000
Gabella detta erba fresca	Presenti alli bassa di Gretia e di Silistria . . . . .
10,000	20,000
Taleri	Spese della corte del principe e donativi a piu qualita di persone. . . . .
470,000	10,000
	Talleri. . . . .
	437,000

Cea mai mare parte din sumele prevădute în acest budget trec, cum vedeți, la Turci.

VI.

Unul din documentele cele mai importante ce am descoperit în arhivele Milanului este fără îndoială o epistolă circulară a lui Stefan-cel-mare datată din Suceva 1475 Ianuarie 25, către toți principii creștini, anunțându-le victoria sea «grație spadei și lui D-zeu» asupra 120,000 Turci sub conducerea beglerbeiului Soliman-Pașa pe care «l-a călcat sub picior» și rugându-i de a-i veni

în ajutor „pe uscat și pe mare”, contra unei noi invasiuni în Moldova, pe care sultanul o prepară pentru luna lui Maiu (în cutia: sezione storica militare-guerre Turchia).

Stefan termină circulara sa puind în vedere Principilor creștini că interesele Europei sunt strîns legate cu ale Moldovei, care este „pórta creștinătății.”

Vă rog, domniî mei, a opri un moment atențiunea d-vóstră asupra acestei din urmă idei, căci ea va fi ideia fundamentală a uneia din conclusiunile conterinței mele de astă-séră.

Fama victoriei lui Stefan, care este victoria de la Racova, a fost mare și a avut mult resunet în Italia.

Într'adevăr étă o epistolă a unui particular Leonardo da Oretona către un amic al său Roseto da Ferrara, datată din Buda 1475 Februariu 13.

După ce-i amintesce o altă epistolă unde descrie strălucita victorie a domnului moldovenesc Stefan, care—cu o armată compusă în majoritate din țeranî rěu armați—reúșise a înfrînge aprópe 120,000 de Turci, flórea lor perind în luptă, iar din cei rěmași cãdënd priuși în mânele moldovenilor o sémă de căpitanî atât de bogati, în cât propun a se rescumpěra cu câte 80,000 ducati de cap, ceea ce Stefan a refusat până se va înțelege cu Ungaria, Leonardo da Oretona adaogă că Sultanul se prepară acum în persónă a începe un nou resboiu, în care însă va fi bătut și mai rěu, căci atunci va merge contra lui în persónă și regele Mateiu Corvin cu elita armatei ungare și cu 50,000 Moldoveni.

Mai étă, domnilor, asupra aceluiași subiect și o altă epistolă ce un anonim scrie din Turda 1475, Ianuarie 23, regelui Mateiu Corvin, și-i comunică detaliile invasiunii Turcilor în Moldova în număr de 100,000 ostași și 20,000 țeranî din Bulgaria,

cu securi, meniți pentru curățarea drumurilor și asediul cetăților, contra cărora eșind Stefan-Vodă cu 50,000 Moldoveni și 1,800 Unguri, d'ânteiu a ars toate în calea Turcilor, pentru a'i lipsi de provisiuni, ba încă a mai surprins și pe cele ce le venia din Muntenia, apoi apucându'i într'o vale îngustă, după o luptă de două zile, i a înfrînt cu desevêșire, prindênd pe beglerbeiu, pe fiul Sultanului și alți căpitani, iar restul Turcilor aũ fost zdrobiți de Basarab (Vlad-Țepeș) care a năvălit asupra-le dintr'o cetate unde până atunci el fusese asediat de către dênșii, toate acestea producênd o mare veselie în Transilvania.

VII.

Din Milan să trecem la Florența.

În arhivul de stat medicean din Florența am descoperit o serie de documente de o mare importanță, toate relative la Michaiu Vitêzul.

Ceea ce constituie importanța excepțională a acestor documente este că ele sunt scrise de contemporanii ce aũ cunoscut pe Principele nostru, cari aũ fost în tabăra lui, care l'aũ vêdut, și aũ stat cu dênșul la vorbă.

Êtă mai ânteiu o relațiune de tot ce s'a întêmplat între armata Principelui Michaiu și Sinan-Pașa începênd de la 16 Octombrie până la 1 Noembre 1595.

Relatione di tutto il successo seguito tra l'esercito del Principe e Sinan-Bassa cominciando dalli 16 di Ottobre sino al 1 Novembre.

Acêstă relațiune coprinde descrierea și cu și a tuturilor mișcărilor, atacurilor, asalturilor armatei lui Michaiu din ziua de 16 Octombrie 1595 când se presintă înaintea Tîrgoviștei ca să găsescă pe Sinan-Pașa, până când aruncă pe Turci din colo de Dunăre, 1 Noembre.

Acest raport e de natură a interesa în cel mai înalt grad pe militari și pe ómenii de meserie.

Noi nu putem a' l analiza aci, caracterul se' refusându-se analizei. Sunt însă într'însul câte-va puncte asupra cărora atrag atențiunea d-vóstre.

Resultă din raportul nostru, că în tabera lui Mihaiú se afla, în acéstă companie, o trupă de Italiani, *tutta di persone di comando*, condusă de un toscan din Siena, Silvio Piccolomini.

»La înconjurarea cetățuei Giurgiului, Principele (Mihaiú-Vodă), dice documentul, trimese să róge pe D. Silvio Piccolomini ca să mérgă la bateriá... și să îngrijescă, împreună cu Italianii sei, ca să fie bine condusă; ceea ce facu îndată. Examinând bateria și constatând ceea ce îi lipsesce, D. Silvio Piccolomini însciință despre acésta pe Principe, care se transferise și el acolo aprópe în persóna; îndată totul fu regulat și începu a se trage cu mai mult ordin... nóptea se dete un viguros asalt *un gagliardo assalto* etc..., și mai departe: »din Italiani nu a murit nici unul, pentru că toți erau îmbrăcați *all'usanza de Italia*, au fost însă mai mulți răniți!«

»Principele, adaogă documentul, s'a purtat în tot timpul cu mare vitejie, și e chemat a avea mare isbândă în meseria armelor, dându'i D-đeú o putere corporală estra-ordinariă pentru a resista ostenelilor precum și prudentă și îndrăsnélă pentru a începe și conduce bine o întreprindere.«

Il Principe si è portato sempre con gran valore et è per far gran riuscita nel mestiero delle armi, havendogli data la Maestà di Dio estraordinaria fortezza di corpo per resistere alle fatiche, et prudenza et ardir per incominciare e guider bene l'impreso.«

Raportul acesta, de care ne ocupăm, pare a fi făcut de către unul din militarii ce însoțea pe Silvio Piccolomini și trimes în Florența vre unui

general seú ministru al marelui Duce de Toscana.

Pe lângă acest raport militar am găsit un memoriu foarte lung de vre o dece côle, având un caracter mai mult politic și diplomatic, care cată a esplica și a justifica intrarea marelui Cancelar al Poloniei, Zamoiski în Moldova.

Veți dori pôte, Domnilor, să sciți cum și de unde a venit în tabara lui Mihaiú Silvio Piccolomini. cu trupa sa.

Acésta se pôte vedea dintr'o scrisóre ce am aci a lui Sigismund prințul Transilvaniei, către marele duce al Toscanei (Di Corona 2o Noembrie 1595).

»După ce D. Silvio Piccolomini, scrie Sigismund marelui Duca, a îndeplinit cu marea mea satisfacțiune sarcina de orator și ambasador al Alteței Vóstre Serenissime felicitându-mă pentru nunta mea, » *nella congratulatione delle mie nozze* mi se presintă ca cavaler și șef al foarte onorate trupe ce a plăcut A. V. Serenissime de a'mi trimete . . . *mi s'appresentò come cavaliere e capo dell' honoratissima truppa che piaque all' A. V. Serenissima di mandarmi, con la quale e nell'occasione di combattere in campagna e nell'espugnationi che si fecero della fortezza di Giorgiu ed altre come si scrisse si portò cosi egregiamente con tutt'i suoi, che non senza meraviglia e laude di tutta la natione e gloria dell' A. V. ne sarà sempre tenuto qua memoria.*»

Sigismond ar fi dorit ca Piccolomini să mai rămăe cât-va timp la curtea sa, căci aprețiază foarte mult calitățile séle, o așa de mare experiență ce arată în arta militară precum și talentele séle de orator.

Dar să trecem la alt subiect.

Étă, D-lor, un document foarte interesant, datat din Albagiulia 4 Ianuarie 1597.

In el se vęd tratátivele și negociațiunile ce se fac între Mihaiú pe de o parte și de altă între

representanții Papei, Imperatorului și Principelui Transilvaniei.

Prima propunere a Principelui fu de a sci déca era a se face resboiū sėu pace cu Turci.

„La prima proposta del Voivoda fu che desiderava saper se aveva da esser guerra o pacec on Turchi.

I se respunse din partea Santității Sėle, a M. S. Imperatorului și a Principelui Transilvaniei, că se dorea continuarea resbelui cu cea mai mare vigóre.

„Fu risposto per parte di S. S-ta, della M-ta dell' Imperatore e del Principe di Transilvania che si doveva continuar la guerre con piu animo che mai.

2° Intrėbă déca n'ar fi bine a dissimula cu Turci până când se vor aduna forțele creștinătăței.

Se conchise că acėsta era oportun și mai cu sémă pentru Voivodă care are țera sa vecină și deschisă inemicului.

3. Întrebă dacă resboiul din partea creștinătăței se va transferi în Valachia sėu în Ungaria sėu în ambele părți etc. etc...

. Continua stipulațiunile și se stabilește câtă forță armată trebuie să dea fie-care din părțile contractante.

Baniū pentru a întreține armatele vor fi dați de către marele Pontefice, Impėratul și Regele Spaniei. Se prevede încă miđlócele de a trece Dunărea, ast-fel în cât se vede că se proiecta un mare resboiū în contra Turcilor, cu mari armate aliate a căror comandă pare a fi fost destinată principelui nostru român.

Un document fórte important, ce am descoperit în arhivul medicean din Florența, este o lungă epistolă a monsignorului Malaspina datată din Alba Julia 14 Noembre, în care acesta naréză, între altele, conversațiunile ce a avut cu Mihaiū în mai multe întrevederi ce a obținut de la dėnsul.

Mihaiu intrase în Transilvania și se afla în vecinătatea Sibiului amerințând cu resboiul pe Andrei Bathori. Era în anul 1599, câte-va zile mai înainte de sîngerósa bătălie de la Șelimberg.

Merseiul pe cîmpul de luptă, ȃice monsignorul Malespina, împins de ideea de a nu se ȃice cã, în momentul cînd se pregătea a se vërsa atãta sînge creștin, un ministru apostolic nu 'și-a dat tóte silințele ca să eviteze o asemenea eventualitate. Găsiu armatele departe de o legã de orașul Sibiului și aprópe una de alta de o milã italianã. Merseiul mai înteu la Ill-mul Cardinal (Andrei Bathori) și îi expuseiul cauza venirei mele. Îl îndemnau să dea mai mult cređemênt relațunii ce dã familiarul meu despre fortele inimicului. Cardinalul îmi rëspușe : Acesta meditezã de a fugi, dar eu nu voiul permite și nu mē îndoiesc cã voiul devora pe acest cãine. *Iste nebulo meditatur fugam, sed ego non permittam et non dubito, me devoraturum istum canem*, și nu înceta de a provoca pe Mihaiu ȃicênd cã de n'ar fi fiul unei mertrice ar trebui să vie la bătălie cu dînsul seú la o luptã singularã, *ad singulare certamen*.

Cardinalul era fórte belicos. Contrariul opiniunei celor mai mulți din istorici, care pretind cã Bathori a voiț să trimetã la Mihaiu pe Malaspina pentru a negocia pacea, Malaspina, în epistola sa, ne spune din contrã, cã cardinalul Bathori nu mai era de pãrerere ca să se facã lui Mihaiu nici o propunere de înțelegere. *Il cardinale si confirmava nella sua opinione, che non fosse bene che io proponessi alcun accordo*. Tocmai mai tãrđiul și cu anevoințã se uni și Bathori cu Malaspina pentru o încercare de înțelegere cu Mihaiu.

Malaspina trece în tabãra lui Mihaiu și are cu dînsul prima intervedere.

Îl espuseiul, ȃice prelatul italian, tot ce cređiul necesariul ca să 'l conving a se întórcere îndãrat,

asigurându'l că nu putea face un mai mare serviciu creștinătăței. El 'mî respunse că nu prin dorința de a domina, nici prin setea de a vërsa sînge creștin, neavînd el altă intențiune de cît de a vërsa sînge turcesc, a venit el în Transilvania, că lui îi era destul de a trăi în liniste în Valachia în care cu o singură arătură răspîndindu-se semința creștea grâul, *nella qualle con una tola aratura spargendosi il seme, nasceva il frumento*, dar e imperatorul creștinilor care, cu 14 scrisori 'l a îndemnat să rësbune înjuriile ce Maiestatea Sa Cesareă primise de la Cardinal și de la acésta națiune.„

Malaspina nu pare a crede că Mihaiü spune adevërul, și 'i și ñice că acésta nu pare probabil fiind că cu consimțimîntul Maiestății Séle Cesareă Papa tratéză unirea sufletelor și forțelor *tratatva la congiunzione degli animi e delle forze*, și că Cardinalul a consimțit la acea unire. El exprimă lui Mihaiü dorința de a 'i arëta acele scrisori. „Mihaiü nu rëspunse de cît jurînd că cea ce spuse este adevërat, Mihaiü arată în urmă, *con molte imprecationi*, că el a fost fôrte vesel cînd a auđit de suirea Cardinalului pe tronul Transilvaniei, căci spera a trăi în bună armonie cu dën-sul, interesele Valachiei și Transilvaniei fiind în strînse legături unele cu altele, dar auđind că Cardinalul este hotărît a se apropia de Turci *accostarsi al Turco*, el care este hotărît pe de o parte de a trăi și muri inimicul Turcului, iar pe de alta vëdënd că nu póte pune încredere din partea Transilvaniei, din acea oră a început să se prepare ca să ia acésta provincie Cardinalului, sau, în cas cînd nu va putea învinge, să trecă în Ungaria în ajutorul Împëratului, cu hotărîrea de a nu se mai întôrce în Valachia, și pentru acésta a adus cu sine mumă, nevastă, fii și tótă suita sa.

Mihaiu demonstrează încă necesitatea ce l'împinse de a intra în Transilvania arătând că a interceptat scrisori din care rezultă că cancelarul Polonei Zamoiski, Ieremia Movilă, prințul Moldovei și Cardinalul s'au înțeles între dênșii ca să întrunescă împreună Polonia, Moldavia, Valachia și Transilvania și că, pentru acêsta, ei erau hotărîți a l' detrona pe dênșul.

Urméază o discuțiune fôrte interesantă între Mihaiu și Malaspina în urma căreia Prințul nostru învită pe prelatul catolic a formula propunerile de înțelegere, dându'i *rendez-vous* pentru a doa și la orele 7 de diminița. A doa și Malaspina nu putu obține audiență Mihaiu dând diferite pretexte. Malaspina era de părere să mai aștepte pentru a obține de la Mihaiu o înțelegere, dar Cardinalul «care se guvernava cu consiliu de tineri, *che si governava con consiglio di giovani*, îndata ce se apropiă armata lui Mihaiu, începu cu trei piese de artilerie a da într'însa, producând multe perderi, ast-fel în cât Mihaiu provocat începu lupta.

Malaspina descrie peripețiile luptei, care sunt la început favorabile Cardinalului, dar în cele din urmă Michaiu cu o fôrte mare valóre și temeritate pentru pericolul la care se espuse, *con grandissimo valore e temerità per il pericolo a che egli s'espuse*, schimbă destinele bătăliei, făcu prizonier pe Cornish, generalul Cardinalului și luă tôte stindardele.

Cardinalul se trase atunci cu armata sa la zidurile Sibiului și luă, cu artileria sa, o pozițiune ast-fel în cât să nu pôta fi cu înlesnire atacat de inamic. Michaiu vedând că nu va putea căusa mari perderi ostirei transilvănene, merse, când sosi nóptea, de găsi pe Malaspina, îndemnându'l de a găsi vre un temperament pentru a nu se vêrsa atâta sânge «*m' esorta a voler trovare qualche temperamento che non si spargesse tanto sangue,*

și rămăserăm înțeleși, ca dimineața următoare eu să merg foarte de vreme să întîlnesc pe cardinal și să tractăm despre acordul de stabilit. Dar în zori de zi, Michaiu fu care veni la mine dîcîndu'mi că nu mai este necesar fiind că Cardinalul a fugit.

Monsignorul Malespina continuă espunerea evenimentelor întemplate în urmă, îmbrăcînd narrațiunea sa cu acea formă ce'i da un caracter de o palpitantă actualitate.

Nu voiu continua, domniî mei, a analiza importantul document despre care vî vorbiu, deși el conține unele puncte necunoscute de nici un istoric pînă acum. Acésta m'ar conduce prea departe. M'am mulțumit a vî da o idee despre natura acestui prețios isvor istoric, care naréză evenimentele sêvêrșite în Transilvania mai zi cu zi pînă la 14 Noembre 1599.

Totuși nu mă pot opri de a vî cita pasagiul în care Malaspina descrie pe Michaiu Vitezul.

«Palatinul (Michaiu) este un om fără literatură, ast-fel în cât abia scie să și iscălêscă numele; nu scie altă limbă de cât valacă și turcêscă, dar este foarte viclén și foarte artificios, e ilegitim, inconstant de natura sa, crud, libidinos, desprețuitor al consiliilor ce i se dă, precipitat și, după cât spune mitropolitul din Tormon, avênd puțină temere de D-deu.»

«E il Palatino huomo senza lettere, di modo che appena sa scrivere il suo nome, nè sa altra lingua che la Valacca e la Turchesca, ma e astutissimo e artificiozissimo, è illegitimo, inconstante di sua natura, crudele, libidinoso, sprezzator de consigli, precipitoso e, per quanto dice il metropolitano di Tormon, poco timorato d' Iddio.»

La acéstă schițare a principalelor trăsuri morale ale lui Michaiu, voiu adăoga următorele linii, trase dintr'un document ce l'am găsit în Roma, care resumă principalele trăsuri ale exteriorului sêu fisic:

Este asemenea o mărturie oculară, care vede pe Michaiū în momentul când dă nu scim ce notă Cardinalului Bathori :

«Când dete nota și... Cardinalului Bathori, în anul 1599 era în vârstă de vre o 36 ani, cu părul crăpuiū, cu carnațiunea brună, cu statura înaltă dar uscățivă, cu ochi afundați, cu privirea oblică, taciturn și pe gânduri.»

«Quando diede la nota et la (nu se pôte descifra) al Cardinal Bathori del 1599 era di età di circa 36 anni¹⁾, di pelo arso, di carnagione bruna, di statura alta ma asciuta, di occhi foschi, incavati, di guardatura torva, taciturno e pensieroso.

Printre documentele ce mai am aci, Domniū mei, relativ la Mihaiū-Vitézul, voiū mai aminti o relațiune despre cele sevërșite în Transilvania în urma bătăliei de la Goroslav, scrisă în însuși quartierul general a lui Basta, de un óre care Vincenzo Zaccoul.

Aci gășesc amărunte asupra morțiū lui Mihaiū în câmpia de la Torda, amărunte care aū interesul de a fi date de o mărturie oculară.

Pe lângă faptele cunoscute și relatate de toți istoricii, autorul relațiunei nóstre ne face să asistăm la o conversațiune între Basta și Mihaiū din care se vede disențiunile ce esistaū între aceste doe personaje.

Mihaiū inșciințeză pe Basta că a doa ți de diminétă va pleca cu vre o trei seū patru sute dintr'ai seī spre Fagarași ca să 'și ia nevasta și copii. Basta se încercă să'l desconsilieze, Mihaiū însă părăsesce pe Basta cu hotărirea de a pleca a doa ți de diminétă.

I se atribue lui Mihaiū intențiunea de a lua posesiune de Transilvania în numele seū.

Basta chiamă pe colonelul Zachel, cu care se concertă de a face prizonier pe Mihaiū, și dă or-

¹⁾ Aci este o eróre. Mihaiū-Vitézul avea atunci 43 de ani.

din colonelului Pez de a chema a doua ȕi de dimineta în consiliu pe prinȕul român, și în urmă a'l face prisionier în numele Maestăȕii-Séle.

A doua ȕi, vedënd pe Mihaiu că strânge mulȕi soldaȕi împrejurul seũ, Basta luă altă rezoluȕiune și chemă pe Schorfstein, locotenent-colonel al infanteriei valóne, și 'i dete ordin de a merge cu o mână din ómenii seĩ la pavilonul lui Mihaiu și, a'l face acolo prisionier în numele Imperatului, și în caz când se va opune, să 'l omóre. Urmézá descriȕiunea omóriei lui Mihaiu ast-fel precum o narézá toȕi istoricĩ.

Autorul relaȕiunei nóstre vorbesce de nisce hártii ce s'ar fi găsit asupra lui Mihaiu, și pe care el pretinde că le ar fi citit, și din care resultă că Mihaiu avea planuri perverse, contrarii intereselor Imperatului. Asemenea hártii compromitátóre s'ar fi găsit și asupra banului Mihalcea. Se vede însă ca tóte acestea sunt invenȕiuni ca să justifice asasinatul lui Basta.

Nu voiũ mãi nota din lunga relaȕiune ce analizez de cât faptul nerelatat dacã nu më înșel, de nici un istoric adicã că Basta, dupe mórtea lui Mihaiu a espeduit în Valachia o anume persónă ca să propue boerilor alegerea lui Marcu, fiul lui Petru Cercel, care se afla lângă dênsul.

VIII.

Dar să pãrãsim în fine arhivele Florenȕei, și să ne îndreptãm privirile asupra arhivelor din alte orașe ale Italiei.

Maĩ 'nainte de a ne avînta în númerocele și vastele archive a le Romei, permiteȕi'mi, Domnii mei, a vè învita a face o micã excursiune într'un orașel ce ocupă un loc fórte mic pe cartă Italiei, dar care a jucat un rol însemnat atât în istoria politică cât și în istoria literară și artistică a acestei țeri

privilegiate. Voesc a vorbi de Urbino, celebra reședință a faimoșilor duci de Urbino, și locul de naștere a celui mai mare pictor al timpurilor moderne, Rafaele Sanzio.

Când am vizitat acel oraș, mărturisesc că nu am făcut'o cătuși de puțin cu intențiunea de a continua investigațiunile mele relative la istoria politică și diplomatică a țerei noastre; am mers în Urbino ca să aduc omagiū divinului artist în însuși locuința în care s'a născut, și să vizitez palatul ducilor de Urbino, atât de celebru prin serbătorile și petrecerile rafinate la care duchesa de Urbino invita toț ce era mai eminent în Italia.

După obiceiul meu însă merseiū să vizitez și biblioteca localității. Întrebând dacă ea conține ceva manuscrise, mi se arată trei cartōne pecare ceruiū să le ved. Deschidēndu-le, constataiū că conținea scrisorī și care nu fu surprinderea, veselia, emoțiunea mea, când veduiū că aceste scrisorī erau date din Turnu, Craiova, Pitești, Câmpulungul!... A găsi Turnul, Craiova, Pitești, Câmpulungul într'un mic orășel perdut în mijlocul Apeninilor!

Ce erau aceste scrisorī?

Era vestitul general Veterani care, cum sciți, a avut o comandă importantă în armatele austriace pe la sfirșitul secolului XVII, și care făcuse campania contra Turciei. Străbătēnd România, el scriea unui unchiū al său din Rimini datând scrisorile sēle din localitățile pe unde trecea.

Scrisorile din acēstă corespondență, care aū tras mai întēiū atențiunea mea, sūnt acelea din care rezultă că mareșalul Veterani, a fost în relațiuni secrete cu principele român din acea epocă, Constantin Brăncovēnu.

Intr'adevēr iată o scrisore datată Cibinio 4 Gennaj. 1692, în care Veterani arată că în tabăra lui a venit un secretar din partea principelui Valachiei și a avut cu dēnsul o conferință.

Acest secretar nu pare a fi fost un diplomat foarte inteligent și îndemânat, căci a uitat a spune mareșalului tot ce avea a 'i comunica, ast-fel în cât, aducându'și aminte în urmă, a scris mareșalului o scrisóre ca să 'i spue cea ce uitase.

Intr'o altă scrisóre a sa, Veterani scrie următoarele rînduri care aũ o foarte mare valóre în gura unui strategist de importanța sa : « În ceia ce privesce Valachia, trimet, aci coprinse, Escelenției Vóstre, trei scrisori originale, ca să le arătați cu oportunitate Majestăței Séle, din care veți vedea *servitiurile ce a adus Principele Valahiei întregei creștinătăți și Majestății Séle*, fără a căria reinnoire de amicitie, pe cuvintele ce am arêtat în luna lui Maiũ și cunoscute Escelenției vóstre, nu era cu putința a conserva acest regat pentru care sfîrșit nu pucin a contribuit în avantajul meũ inimiciția nutrită între Principele Valahiei și Techéli după cum resultă din sus menționatele originale. »

A proposito della Vallachia, mando qui accluso a V. E. tre originali, da mostrare, con buon opportunità a M. S., mediante i quali vedra servizzi che ha reso il Principe di Vallachia a tutta la Cristianità e a S. M. senza del quale rinnovamento di amicizia per le ragioni che addussi nel mese di maggio note a V. E., non era possibile conservare quarto Reguo, per la qual opra, non poco ha contribuito a mio vantaggio l'inimicizia nutrita fra il Principe di Vallachia ed il Techeli come gli suddeti originali intercetti dal Principe di Vallachia contestano.

Lăsând la o parte numeroșele notițe asupra României și Transilvaniei respindite ici și colea și într'un mod incidental în scrisorile ce compun voluminoșă corespondența a generalului Veterani, gășesc în cartonul No. II a scrisorilor originale ale acestuĩ militar o relațiune întregă, special con-

sacrată Valachiei. Ea p^ortă o dată anterioară celor-l'alt^e scrisori și e întitulată :

‘Relațiune despre provincia Valachiei trimesă M. S. Imp^{er}atului la 10 Octombre 1688.’

Conținând ore-care date strategice de natură p^ote a interesa pe militarii noștri, precum și o e-care notițe asupra stărei țerei noastre în acea epocă, traduc aci principalele pasage ale acestei relațiuni:

‘Valachia consistă în 19 districte (distritti) sau comitate, fără nici un loc fortificat, nefiindu-le lor ac^{es}ta permis de către Turci. După relațiunea mărimii și capacității lor, în fie-care se p^ote stabili un regiment. Ț^{er}a e naturalmente forte, consistând în păduri, forterețe naturale ale Valachiei și în văi, particularmente pe unde am trecut. La mâna dr^{ep}-tă a marșului nostru către Danubiu, se đice că este o ț^{er}ă frum^osă, fertilă și cu câmpie, av^{en}d sate și monastiri. Principala lor avuție consistă în gr^{en}e, vinuri, animale și mere care pot în timp de pace să aprovizioneze și alte provincii.

Um^orea Valachilor o găsesc instabilă, iute și brutală și nu este alt miđloc de cât jugul forței pentru a i face să se ție de promisiunile lor...

Cu t^ote că Belgradul a căđut în puterea M. V. Imperiale, Nicopoli, de cea-l'altă parte a Danubiului, constituă cheia Valachiei după cum Orșova, daca ar fi o pozițiune forte, ar constitui-o din partea noastră, și cu t^ote că pasagiul Porților de fer este f^orte îngust și nu se limit^{ez}ă de cât cu extremitatea Valachiei, în inima căria se află trei forterețe turcesci de ac^{es}tă parte pe malul Dunărei, Kula, Giurgiu, Brăila, afară de trecăt^orea Bugiacco, numit Foksan la confinele Valachiei, care comunică asemenea cu pasagiul Bossa, prin care Turcii intră ordinariamente în Transilvania, și care dă Valachilor măi multă temere de cât sus-menționatele locuri a le Turcilor. In schimb și din partea noastră, noi nu avem de cât tre-

cătórea de la Orșova și trecătórea numită Brașlav și Ruchal departe de 45 leghe de marșă de la locul sus-đis vecin de Póroa Roșie departe patru ore de Corone.... Ca să trecem acești munți cu patru regimente și jumătate și cu băgajele lor, ne a trebuit cinci đile și jumătate fără a perde un moment de timp....»

După acestea Veterani descrie trecerea peste Jiü, pe urmă prin Craiova, Pitești, Câmpu-lung....

»Resultă dar, conchide generalul, din cea ce s'a văđut, că nu este posibil de a caserma trupe, și locurile unde s'ar putea este de considerat supranumitul pasagiü Bugiaccio cu Nicopoli și susmenționatele cetăți turcești; de altă parte trebuie să considerăm dificultățile celor trei pasage, în cas când ar fi trebuință să se triméță ajutor în această provincie.....

Curtea póte vedea că tóte ofertele și ajutórele Valachilor nu pot fi de cât secrete, de vreme ce în starea de față ei sunt din tóte părțile subjugăți Turcului. Voind să casernăm trupele și să ocupăm provincia în servițiu M. S., ne va fi de trebuință 18 séu 20 regimente infanterie, cavalerie, dragoni și tunuri, ca să ne facem posesori pe sus-numitele forterețe turcești, și pentru ca să aibă quartiruri trupele, e de trebuință de bună înțelegere și blăndețe, căci e de temut că locuitorii, îndată ce vor simți greutatea quartirurilor, să nu părăsescă casele lor, cum fac când trec Tatarii, trăgându-se în păduri, liberi de ori ce insulte, soldații rămăind atunci în case, însă fără nimic într'insele... În marșul meu am cătat să'i îmblănzesc, n'am întârđiat însă a descoperi că ei cunosc forțele țerei lor.

Fără a goni pe Turci nu e dar mult de sperat. Făcënd însă acesta, vom putea constrânge pe locuitori să facă ceea ce actualmente fac pentru Turci... Acestora le daü patru séu cinci sute

pungă anuale afară de ajutóre în cai și în merinde, pentru acestea staă Turcii neîncetat la cóstele lor solicitând aceste tributuri...⁶

Veterani termină relațiunea sa atrăgând atențiunea asupra Focșanului, pe care'l consideră ca un loc important și demn de a fi fortificat.

Las acéstă idee la aprețierea strategistilor nostri, neavënd competență în asemenea cestiuni. Un lucru însă, pentru a face o mică diversiune eșind din documente, și a vè repausa puțin, să mi se permită a pune subț privirile militarilor nostri: Acest lucru este amórea ce toți acești căpitani și ómenī de arme italieni aū avut pentru litere și pentru arte.

Grație acestuī amor, numele conteluī Veterani din Urbino este pronunțat astă séră cu simpatie în Capitala României.

Factele militare și strategice s'ar fi uitat de mult și numele ómenilor de arme italieni ar fi abandonate întunereculuī, déca ei nu'și ar fi făcut o onóre și o glorie de a cultiva, a încuragia și a protege literile și artele.

Toți acei militari, toți acei duci și signori, mulți dintr'înșii condotieri, care dominară în Urbino, Ferrara, Verona, Rimini, Revena etc., născuți și crescuți cu armele în mână, într'o epocă de lupte mai neînterupte, găsiaū timp să cultive și să patroneze artele și literile.

Fără a susține, împreună cu unii autori, că Italia datoresce renascerea și splendida sa dezvoltare literară și artistică din secolul XV și XVI curților acestor potentați, nu putem nega marea influență a acestor curți strălucite asupra prodigioșei miscări artistice ce se produse în Italia într'o epocă când mai tóte cele lalte state ale Europei erau, putem dice, în barbariă.

Era un adevărat condottiere ducele de Urbino Federigo II, care ridică în secolul XV magnificul palat ducal din Urbino, palat ce deveni re-

ședința uneia din cele mai strălucite și înțelepte curți ce a existat vre-o dată, care întreținea cu cheltueli imense în toate orașele Italiei patru-șeci de scriitori ca să culégă manuscrise și să copieze poezii și autorii antichității, care funda acea splendidă bibliotecă, *la suprema eccellenza del palazzo*, țice un autor contemporan, ce constituă astăzi cel mai strălucit margaritar al bibliotecii Vaticanului.

Era un militar și un condottier fiul lui Federico II, Guidobaldo-Guidobaldi care, ajutat de virtuoașa sa soție Elisabeta Gosaga, ridică atât de mult splendoarea curții sele în cât ea deveni centrul de întrunire a tot ce era mai celebru și mai lustru în Italia în arte, în litere, în civilitate în curtenie. *I piu eccellenti in ogni faculta*, țice Baldasar Costiglione, *che in Italia si trovassino ivi concorrevano*.

Cine voesce să își facă o idee despre modul cum se petrecea la curtea din Urbino, cum petreceau prin urmare și acei teribili militari italieni din secolul de mijloc (căci a proposito militari facurăm această digresiune), să citescă între altele cartea unui contemporan ce luase însuși parte la această petreceri, contele Baltazar Castiglione, *Il Cortegiano*¹⁾. Va vedea natura petrecirilor delicate, petreceri eminentemente literarii și artistice ale curții militarilor și condottierilor italieni.

Un joc, între altele, era mult gustat la curtea din Urbino. Când toți oșpeții palatului ducal erau séra adunați împrejurul duchesei, duchesa, séu unul din asistenți, propunea un argument asupra căruia erau invitați toți asistenți a vorbi și a raționa.

Câte odată țioa surprindea pe nobila companie ascultând și luând parte la conversațiunile ce

¹⁾ Omul de curte. Acest cunent ar putea fi tradus în secolul nostru, prin omul de salon, *l'homme du monde*.

provoca acest joc, atât de mare plăcere găsea în aceste conversațiuni în care domnia gustul, spiritul, delicateța, curtenia și care, câte odată, se ridicau până la eloquența. *Di tali ragguionamenti*, țice Castiglione, *maravuglioso piacer si pigliava per esser piena la casa di noblissimi igegni.*

Într'una din seri, conversându-se asupra calităților ce trebuie să aibă perfectul *Cortegian*, unul din óspeți, om eminent de arme, dupe ce vorbi de necesitatea, pentru un perfect *Cortegian*, de a fi îndemânat în mánuirea orí cãruí fel de arme, insistă asupra necesității tot atât de mare de a cultiva literile și artele, și termină prin a cita două exemple ce plăcură mult companiei, esemplul lui Alexandru cel Mare, care invidia pe Achille, nu atât pentru marile lui fapte răsboinice cât pentru fericirea ce a avut de a găsi un Omer ca să celebreze aceste fapte; Alexandru prin urmare, țice Cortegianul cu subtilitate, pune literile mai presus de cât armele, cari erau cu tóte astea profesiunea sa.

Al doilea esemplu fu al lui Achille însuși. Înțeleptul său dascăl nutri pe Achille încă din lėgán cu musica și esercită mânele elevului său, ce avea să verse atâta sânge troian, în a face să vibreze córdele lirei.

Ce soldat, termină Cortegianul, ar putea să se rușineze de a imita esemplul lui Achille.

IX.

În urma acestei excursiuni la curtea ducilor de Urbino să ne întórcem, Domnií mei, la arhivele Veneției.

Seriile documentelor despre care îmi mai rămăne a vă întreține sunt cele mai importante dintre tóte.

Étă mai ántėiú seria raporturilor său dispacilor ambasadórilor venețiani la Constantinopoli,

una din cele mai prețioase sorginte ale istoriei țărilor noastre.

Étă încă seria număróselor documente relative la Stefan cel Mare, ce pune în cel mai strălucit relief marea figură a eroului român.

Ca să înțelegeți valórea și importanța istorică a raporturilor diplomatice, ce ambasadorii venețianí tărmitéau în fie-care septămână Serenissimei Republice, să'mi dați voe a vă dice câte-va cuvinte despre ómenii politici ce dirigeau și deser-veau diplomația venețiană și a schița, în câte-va trăsuri, caracterile principale ale acestei diplomații.

Acela care studie cu óre-care atențiune guvernul Veneției nu întârđiază a se convinge că el este o capodoperă de sistem politic.

Ei bine, diplomația era unul din principalele levieruri ale acestui guvern.

Déca Veneția a jucat un rol atât de însemnat în istorie și a avut un loc atât de propondent în Consiliile Europei, acesta o datoresce în cea mai mare parte diplomatiei séle.

Spirite obicinuite cu maniarea afacerilor publice din vârsta cea mai ténéră, observatori plini de perspicacitate, negoțiatori abili, aprețiatori liniștiți și reci ai tutolor situațiunilor și ai tutolor eventualităților, ómeni politici, cu un cuvânt, de primul ordin, étă diplomații cărora Republica încredința afacerile privitóre la relațiunile séle cu curțile și guvernele străine. Putem dice că această artă a diplomației este o creațiune venețiană. Veneția i-a imprimat încă din timpurile mediane sigiliul geniului seú. Aú esistat fără îndoială și în alte State negoțiatori abili, observatori perspicaci și diplomati fini; nicăiri însă nu întâlnim o diplomație servită cu atâta regularitate, și care își are cu mai multă precisiune mijlócele, artificiile și metoda sa. Caracterile séle sunt așa de bine stabilite în cât ele se transmit

din personagiù în personagiù, din generațiune în generațiune, cu un admirabil spirit de tradițiune care 'l perpetuă metoda, perfecționându-o neîncetat.

Secretul acestei superiorități trebuie să 'l căutăm în educațiunea ce primiaù patricianii Veneției.

Tótă educațiunea tindea a 'le îndrepta inteligența și facultățile spre politică și diplomatie, afacerile de altă natură, precum afacerile comerciale, fiind interdise nobilului venețian ca incompatibile cu maiestatea guvernământului.

Fórte des patrițianul venețian, abia eșit din adolescență, însoția, ca benevol, pe ambasadori la diferiți Suverani ai Europei. El învăța obiceiurile curților, arta de a negocia, modul de a tracta, și se exercita în arta de a scrie consemnând în jurnale personale rezultatul observațiilor séle.

La 21 de ani cei mai capabili dintre dînșii a-raù admiși ca auditori în consiliile Eccelențisimului Colegiù: *savii agli ordini* și putea a asculta tóte discuțiunile miniștrilor și tóte deliberările lor asupra afacerilor celor mai grave ale Statului.

La 25 de ani intra de drept în *Consiliul Maggiore*, putënd de aci fi ales membru al *Senatului*, al *Eccelențisimului Colegiù*, al *Consiliului celor X*, al *Consiliului séu Tribunalul celor III* etc. etc., exercitându-se și perfecționându-se ast-fel pretutindenî în cunoscința și maniera tuturor afacerilor Statului.

Aceia dintre d-vóstră, cari nu cunosc mecanismul politic al Veneției, vor dori póte a sci în ce consistă diversele instituțiuni ce numirăm; și care sunt atribuțiunile lor, cu atât mai mult că în conferința nóstră numim la fie-care moment aceste instituțiuni.

Consiliul *Maggiore* era corpul politic în care resida suveranitatea și drepturile de maiestate.

El se compunea de totă nobleța și coprindea toate cele lalte corpuri ale Statului, care încetau când el își ținea ședințele, precum încetau toți magistrații Romei când se țineu Comitiile.

Orice nobil, cum am șis, la vârsta de 25 ani intra de drept în acest Consiliu.

Dioa intrării era pentru densusul o a doa și de nascere. Din acea și el devenia membru al Statului și lua în posesiune drepturile vieții civile și politice.

Citadiniii său burghesii precum și poporul erau cu gelosie excluși din Consiliul Maggiore, precum și de la orice participare la afacerile politice.

Nici o dată, sub nici un cuvânt, în nici o cicumstanță un plebeian nu poate face parte din corpurile politice ale Veneției.

Principatele atribuțiunii ale Consiliului Maggiore erau votarea legilor fundamentale și electiunea magistraților și marilor demnitarilor ai Statului, începând cu Dogele.

Straniu și extra-ordinar era modul de alegere al Dogelui.

Pentru a rupe țeseturile întrigii și distruge ambițiunile personale, iată ce imaginase Veneția.

După mórtea Dogelui, Consiliul Maggiore, adunându-se în complect, se trăgea la sorți din membrii lui trei-șeci, care se reduceau, printr'o nouă tragere la sorți, la nouă membri. Acești nouă numiau patru șeci de electori provisorii, care la rândul lor erau, prin sorți, reduși la două-spre-șeci. Acești două-spre-șeci, numiau două-spre-șeci și cinci alții cari, iarăși prin sorți se reduceau la nouă. Acești nouă numiau din nou patru-șeci și cinci pe care o ultimă tragere la sorți îi reducea la un-spre-șeci.

În fine acești un-spre-șeci din urmă alegeau patru-șeci și unul care erau electori definitivi.

Acestia, după ce erau confirmați de Consiliul

Maggiore prin majoritatea absolută a voturilor, alegeau pe Dogele, care trebuia să întrunească cel puțin douăzeci și cinci de voturi.

Consiliul Maggiore alege încă pe membri Senatului, cari la început erau în număr de 60, dar care în urmă s'a suit cu încetul pînă la 230.

Senatul era adevăratul Guvern al Republicei, și împărțeau cu Consiliul Maggiore drepturile de Maestate.

El conținea adevărata aristocrație, în sensul cel bun al cuvîntului, pe când putem dice că Consiliul Maggiore conținea poporul nobleței.

El era sufletul Republicei, pe când acesta din urmă era corpul ei.

El declara rebel și încheia pace, numia pe ambasadori și pe rezidenți, precum și pe înalții funcționari militari pe uscat și pe mare, alegea membri Eccellentissimului Colegiu, examina rezoluțiunile ce acesta presintau la deliberațiunile lui, precum și comunicațiunile Consiliului celor X, asculta relațiunile ce ambasadorii Veneției trimiteau de la diversele Curți unde erau acreditați, cu un cuvînt, Senatul era principiul tuturilor acțiunilor Corpului Republicei.

Eccellentissimul Collegiū, s'eu Consiliul de ministri, se alegea cum șiserăm de Senat.

El se compunea din Dogele, din șese consilieri fără de cari Dogele nu putea nici să dea audiență nici să delibereze, și din șese mari înțelepți *i gran Savii*, care erau adevărați ministri de Stat, de o înțelepciune și o prudență consumată. Acestia examinau toate afacerile ce trebuiau înaintate Senatului, unde a jungeau studiate și digerate. Unul pe săptămână, *Savio di Settimana*, examina și prepara toate afacerile presintate Colegiului. El era adevăratul șef al Republicei. Pe lângă acestia mă intrau în Eccellentissimul Colegiu acei tineri patricieni, despre care v'am vorbit mă sus,

savii agli ordini, înțelepții pentru că sciau să asculte și să fie la ordinele celor mai bătrâni și mai experimentați de cât dênșii. Acesta constituă o adevărată școlă de politică experimentală, o pepinieră de ómenii de Stat.

I savii agli ordini nu aveau voce deliberativă dar puteau da avisul lor asupra tut.ilor cestiunilor ce se desbăteau în Colegiu.

În această școlă junii patriciani învățau a cunósce tóte resorturile și tóte înteresele Statului și se obicuniau cu arta de a governa.

Colegiul era presidat de Doge, șeful nominal al Republicei.

În realitate Dogele nu avea nici o putere și era cetătianul cel mai pucin liber din Veneția, supus fiind neîncetat supra-vegherei și spionagiului Consiliului celor X și mai cu sémă a celor III *Inquisitori* de Stat.

Rex est in purpura, senator în Curia, in Urbe captivus.

Consiliul celor X fu stabilit de rațiunea de Stat. In circumstanțele grave el își întindea puterile până a revoca și casa decretelor Consiliului Maggiore și a negocia alianțe ofensive și defensive fără scirea Senatului. El tracta în cel mai mare secret *segretissimamente* afacerile de o importanță excepțională, și exercita un fel de despositism asupra tut.ilor nobililor pe care îi menținea în respectul tradițiunilor.

El veghea asupra liniștei Republicei, autorii turburărilor, conspirațiunilor și trădărilor politice erau isbiți de pedepsele cele mai teribile, Consiliul celor X dispunend pentru aceste casuri de armele cele mai îngrozitoare.

Unele interogatorii se făceau în întuneric, și teribilele închisori *I Piombi* și *I Pozzi* constituau pedepsa cea mai ușóră a condamnaților politici.

Adesea inculpatul politic dispărea din sînul fa-

milieii s'ele și găsindu-se vinovat, 'i se citea și 'i se aplica formula următoare :

„Condamnatul să fie condus la canalul Orfano, unde, cu mâinele legate și cu pietre la gât, să fie aruncat de un ofițer al justiției — *Și să moră.*”

Consiliul său Tribunalul celor III Inquisitori de Stat se alegea din sînul Consiliului celor X.

El era tribunalul suprem care, la momente date, putea să centralizeze în mîna sa toate atribuțiunile Statului. El supra-veghea și spiona pe toți care se ocupaŭ de afacerile publice, începînd cu Dogele, în ale căruia apartamente ei aveau dreptul de a intra prin porți misterioase la ori-ce oră a zilei și a nopței, fără ca el s'eu familia lui să îndrăsnescă măcar a arăta ore care surprindere.

Fiind câteși trei de acelaș avis, ei puteau să innece și să stranguleze pe însuși Dogele.

Ei tractau direct cu ambasadori în questiunile grave de stat care trebuiau înconjurate de mister.

Am vădut că în afacerile pergamenelor relative la depositul de bani ai casei Brâncovenesci la Zecca Veneției, ambasadorul venețian la Constantinopole se adresază către Inquisitori de Stat iar nu către Dogele.

Spioni, ce Republica întreținea pe la curțile străine și la al căria spionagiū nu scăpaŭ nici chiar ambasadorii venețiani rezidenți la acele curți, erau sub ordinile lor directe.

Câte o dată, inspirându-se de rațiunea de Stat, ei dau porunci îngrozitoare: de exemplu cea poruncă ce ei dau ambasadorului venețian la Constantinopoli de a otrăvi pe faimosul Conte de Bonnaval care trecuse în Turcia, unde se făcuse Pașă turcesc, și ale căruia sentimente ostile în contra Republicei erau de mult cunoscute.

Tribunalul Inquisitorilor de stat a contribuit mult să dea guvernului Republicei venețiane acel caracter de mister și de dramă ce a exerci-

tat o acțiune atât de însemnată asupra imaginațiilor.

Convicțiunea ce toți aveau că Tribunalul Inquisitorilor, prin numeroșii săi spioni, știa tot și că dispunea, pentru a pedepsi de teribile arme, menținea spiritele într'o temere perpetuă pe care guvernul Veneției o considera ca foarte salutară pentru linistea și interesele Statului. Frica, însoțită de ideea misterului care o făcea și mai îngrozitoare, fu în Veneția un principiu de guvernământ, și în realitate Tribunalul Inquisitorilor fu înspăimântător, mai mult prin frica ce inspira și prin misterul într'adevăr inepetrabil de care scia să se înconjoare, de cât prin actele sale.

Dar să ne întorcem la diplomați și la diplomația venețiană.

Înțelegeți, Domnii mei, că ómenii politici care se exercitau în maniarea afacerilor Statului, trecând ca membri activi mai prin toate instituțiile ce schițaram mai sus, lucru ce devenea lesne posibil din cauza că toți nu erau aleși de cât pe un an cu dreptul numai de a fi reeligibili înțelegeți că bărbați crescuți la o asemenea școală, deveneau diplomați de o experiență și o capacitate consumată. Șciind mai cu sémă că funcționarea inteligentă a tuturilor instituțiilor Veneției era bazată pe cunoștința a tot ce se petrecea atât în interior cât și în exterior; cunoșcând că politica la curțile pe lângă cari erau acreditați avea mai adesea drept mobil sentimentele și pasiunile Prinților și ministrilor; îndatorați de a înșciința pe guvernul lor de tot ce se petrecea în Statele unde se aflau, ei dobândeau o adevărată pasiune de a cerceta tot, de a cunoșce tot, de a raporta tot.

Ei trebuiau să înformeze pe Senat, septămână cu septămână, de toate proiectele, de toate actele, de toate miscările Suveranilor și Popórelor, și a-

cela era considerat ca cel mai bun ambasador care isbutea să cunoscă lucrurile cele mai ascunse.

Caracterul, calitățile, defectele, interesele, afinitățile Prinților și ministrilor, amicitțiile lor, relațiunile lor, însuși cele feminine, trebuia tot raportat Senatului, căci Serenissima Republică trebuia să cunoscă starea lumei și a acelor care o guverna, combinațiunile politicei séle exteriore și rolul seü în lume fiind basate pe acésta cunoscință.

Étä scóla la care se forma diplomația venețiană. Cunoscința perfectă a situațiunilor; sentimentul just al forțelor ce pune în mișcare politica Statelor; prevederea tutulor eventualităților; pëtrunderea viitorului; étă principalele caractere ale acestei diplomații.

○ In urma celor espuse până aci puteți cu înlesnire înțelege, Domnii mei, importanța pentru istoria tutulor națiunilor a depeșelor (*i dispacci*) și a relațiunilor (*le relazioni*) ambasadorilor venețiani.

I dispacci erau raporturile ce ambasadoriü trimeteau mai în fie-care septămână Senatului în timpul residenței lor la Curtea pe lângă care erau acreditați.

Le Relazioni erau espunerile ce ei făceau la întórcerea din misiunea lor și pe care le citeau ei însuși în sânul Senatului.

In *dispacciü*, ambasadorul espunea faptele astfel precum se presintau în fie-care di observațiunii și perspicacității séle: el era un narator sclav al circumstanțelor.

In *relatiuni*, ambasadorul devenia un adevërat istoric și făcea, pentru o adunare de guvernantü, tabloul curții și Statului pe care 'l observase cu penerațiunea fină a diplomatului și pe care 'l studiasse cu vederea prevëdëtóre a omului de Stat.

In dispacii diplomatul venețian întrebuintéză procedările scólei flamande și olandeze, și s'ar putea

întrece, în ceea ce privește minuțiositatea și precisiunea detaliurilor, cu un Gerard-Dow, Van Ostade sêu Theniers.

În relațiuni, el adoptă metoda și procedările marilor scoli italiene și grupază faptele și evenimentele cu acea măestriă supremă cu care un Rafael, un Michel-Angiolo un Andrea del Sarto grupază personajele în tablourile și frescurile lor.

Cu chipul acesta, nu era guvern în lume care să fie mai bine instruit de cât guvernul Veneției despre tot ceea ce se petrece în toate Statele Europei și însuși ale Asiei.

Putem dice că Senatul Veneției vedea născând și crescând subț ochii seși pe toți prinții streini și asista la spectacolul curților și guvernelor celor mai depărtate.

Aceste dispații și aceste relațiuni remăneauă tot-de-una înconjurate de cel mai mare secret, și diplomații venețiani erau siguri că nimeni, afară de incinta Senatului, nu-și va compromite comitând compromitătoare destainuiri.

Păstrarea secretului era într'adevăr o dogmă de Stat în Veneția și constitua un fact fundamental în politica și diplomația Serenissimei Republice.

Tăcerea era un zeu la care se închinau Venețianii cu cel mai mare respect.

Eșiți din Senat, acei ómeni pare că perdeauă memoria celor díse și celor petrecute.

Étă doe casuri cari demonștră acésta minunată facultate a ómenilor politici venețiani de a păstra secretele de Stat.

În anul 1495 Senatul, compus de mai bine de 230 membri, tractéază o ligă cu Papa, cu Imperatorul, cu regele Castiliei, cu regele Neapolului, cu ducele de Milan în contra regelui Franței Carol VIII. Ei bine ambasadorul frances în Veneția, Philippes de Comines nu scia nimic de-

spre acesta și tocmai după mai multe luni el primi cea d'întîi știință despre această ligă din gura Dogelui Barbarigo.

Un alt exemplu.

Senatul hotărăsca mórtea generalului Carmagnola care se afla afară din Statele Republicei.

Carmagnola are numeroși amici printre senatori. Nici unul însă nu 'i trimete un cuvânt măcar de bănuială, și opt luni în urma decisiunei Senatului de a se condamna la mórte, el vine liniștit în Veneția și, îndată ce sosese aci, este aruncat în înspăimântătoarele închisori numite *i Pozzi* și de acolo, după ce i se aplicară cele mai îngrozitoare torture, fu executat.

X.

În urma celor ڊise asupra diplomației Serenisimeii Republice și scólei la care se formau ambasadorii sęi, putem aborda, cu mai multă siguranță și pricepere, seria dispacilor sęu raporturilor ambasadorilor venețiani la Constantinopoli care privesce istoria țerilor române.

Déca această serie ar fi completă, am putea găsi într'însa istoria întregă a țerilor nóstre, scrisă în fie-care ڊi de marturii oculari, observatori pętrunđători, politici înțelepți și buni scriitori.

Din nenorocire un incendiú al palatului ducal în anul 1552 a distrus aceste raporturi, și seria lor nu începe de cât din acest an.

Mai fie-care raport conține amărunte fórte interesante asupra țerilor române și investigatorul patient póte, mai lună cu lună, reface istoria Românilor de la jumétatea secolului XVI până la căderea Republicei la sfęșitul secolului XVIII.

Aprópe pe un interval de un secol (de la 1552 6 Octobre până la 1630 Decembre 1,) eú am

despuiat seria acestor raporturi și am extras dintr'însele tot cea ce se raportă la istoria noastră.

Am aci, Domnii mei, cum puteți vedea, materia cel puțin a două mari volume.

Înțelegeți că 'mă este cu neputință a analiza, astă séră, această voluminósă colecțiune.

După câte v'am spus asupra diplomaților venețiani nu veți fi surprinși de descoperirile și informările ce vom găsi în raporturile lor. Ele sunt palpante de interes, și pot dice de actualitate, căci o mărturie oculară ne face să asistăm la peripețiile evenimentelor ce descrie.

Vă voiú da câte-va exemple.

—Ambasadorul Antonio Barbarigo (Pera 12 Iuliu 1558) anunță Dogelui aducerea la Constantinopoli a vornicului Socol, carele răpise fiscul muntelesc și se încercase a usurpa chiar tronul.

Fiind dânsul patronat de regele Franciei și de regina ungro-transilvană, Sultanul răspândește vorba că 'l grațiază de mórte, dar il va trimite în exil la Rodos cu un alt boier român, complice al său, pentru ca ast-fel să nu mai pótă turbura Muntenia, unde să domnescă în liniște Mircea Vodă, acesta plătind un tribut anual de 50,000 ducați. Se aude totuși că eri nópte Socol și alții câți-va au fost aruncați în mare.

—Ambasadorul Nicolò Barbarigo. (Pera 7 Martiú 1578) anunță Dogelui rumórea cum că Sultanul, având încurcături cu Persia, și având a se liniști din partea Moldovei, ar fi trimes în secret un capigiu ca să sugrume pe Domnul moldovenesc Petru Șchiopul, pe care Moldovenii il urâsc sub cuvânt că este muntén, luând această măsură fără scirea vizirului, acesta fiind corupt de către Pet-u-Vodă cu miú de galbeni prin Șeitan Cantacuzino.

Intrigile ce boerii noștri fac la Constantinopoli respândind și promițând sume considerabile pen-

tru a ajunge la domnie sunt descrise cu o desolantă exactitate și monotonie de către ambasadorii venețiani.

Pera, 24 August 1591.

„S'a răspândit sgomotul, despre numirea la domnia din Moldova, prin influența ambasadorului engles, a unui bătrân din neamul domnilor celor vechi de acolo, carele trăiesce în Anglia, apoi trecu prin Veneția și se ține ascuns, promitând 400,000 taleri Sultanului și 100,000 vizirului, ast-fel că actualul Domn moldovenesc Petru Șchiopul va fi destituit iar Moldova, deja sleită, se va ruina cu desăvârșire prin estrema lăcomia a Turcilor la care toate se fac prin bani.

Pera, 7 Septembrie 1591.

Petru Șchiopul fuge în Germania, ne mai putând suferi jafurile și tirania Turcilor cu totala ruină a țerei sele, iar tronul vacant se va da aceluia care va plăti mai mult.

Pera, 7 Septembrie 1591.

Petru Șchiopul a fugit cu multe averi din Moldova în Germania . . . iar domnia, prin protecțiunea ambasadorului engles, s'a dat lui Aron, care a oferit Sultanului 400,000 scuși, și vizirului 100,000, cine mai scie cât celor-lalți, afară de tributul regulat de 15,000 taleri pe an și afară de o sumă întreit atât de mare ca dări extraordinare.

Pera, 16 Noembrie 1591.

Fiind că Aron-Vodă remase dator în Constantinopoli un milion în aur, bani promiși Porței seú luați de la particulari cu dobândi exorbitante, un ciauș l-a însoțit într'adins, avënd a remănea în Moldova până ce poporul de acolo va plăti cel puțin ceia ce s'a promis și pașalelor. »Judecați până la ce grad de ruină și disperățione va fi adusă acea nenorocită țeră, din spinarea căria vor trebui să se stórcă acestea și atâtea altele...

Pensino a che termine di ruina e disperazione saranno ridotte quelle misere genti dalle vite de quali finalmente si averà da cavar questo e molto altro danaro per questa causa.

Este curios de a vedea acțiunea ambasadorului engles pentru a ajuta pe Aron de a lua domnia Moldaviei. El merge până a pune iscălitura sa, pentru a'i procura bani, și contractă ast-fel o datorie însemnată către un óre-care Elman. Acesta reclamă în contra ambasadorului rezultând de aci un proces între amândoi. Ambasadorul venețian reproduce în raportul seú recursul lui Elman în contra reprezentantului Angliei precum și recursul acestuia în contra lui Elman, și ne pune în confidența disputei ambasadorului engles cu marele vizir, acesta arătându-se fórté supărat că un ministru străin se amestică în afacerile Moldovei.

Resultă din raporturile ambasadorilor venețianți că Englitera s'a amestecat în mai multe rânduri în afacerile țerilor nóstre.

Așa în anul 1556 Ianuarie 12 ambasadorul venețian anunță Dogelui că ambasadorul Engliterei face tentativa de a uni pe Poloni, Moldoveni și Tătari în favórea Turcilor și în contra lui Mihaiú Vitezul și Transilvănenilor. Un an mai în urmă, 1597 Decembre 17 ambasadorul venețian ne

arată pe Mihaiu scriind ambasadorului engles și rugându'l de a fi negociatorul seū pe lângă Pórta. Vizirul nu crede la promisiunile ce Mihaiu face, prin ambasadorul engles, și la insistențele acestuia de a încheia pacea respunde că miniștri Principilor n'ar trebui să se amestece în treburi care nu'i privesc, *che li ministri dei principi non devono intrometter in questi fatti ma attendere solamente alli loro negozii.*

O intervenție a Engliterii mai obstinată este cea relativă la un pretendent la tronul Moldovei, Stefan Bogdan, pe care ambasadorul venețian ni'l arată venind din Londra la Constantinopol sub protecțiunea Regelui Engliterii (1608 12 Iuliu).

Ambasadorul engles îi dă ospitalitate în palatul seū și pune în joc totă influința sa ca să 'l facă să ajungă la domnia Moldovei.

Sultanul și Vizirul sunt în contra lui. În urma reclamărilor și trimeterii continue de bani la Constantinopoli a principelui ce se afla pe tronul Moldaviei, Vizirul se încercă a scóte din casa ambasadorului engles pe Stefan Bogdan prin viclenie, dícendu'i că Pórta îi este favorabilă și că putea să intre în *vechiul palat* din Constantinopoli a principilor moldoveni, ca ales fiind de dênsul la domnie *pote entrare nella casa antica qui dei Principi di Moldavia come eletto da lui e che si sarebero poi fatte tutte le altre chiarezze necessarie alla sua investitura.*

Ambasadorul engles înțelege viclenia și nu permite lui Stefan Bogdan de a eși din palatul seū. (Pera 29 Maiu 1610).

Se vorbesce în acelaș raport (29 Maiu 1610), de tentativa Metropolitului de Iași de a otrăvi pe Vodă cu anafora ce acesta lua în đioa de paște și se bănuiesce Stefan Bogdan ca complice cu Mitropolitul.

Faptele ambasadorului engles în această afa-

cere supărare atât de mult pe vizir, în cât într'o
 ȃi acesta merse până a 'i ȃice că Sultanul îl va
 trimite legat în Englitera la regele său, ca să 'i
 tae capul: *giunse în fine il Bassa a dire all'Am-
 basciatore che il gran Signore il maderebbe in
 Inghilterra legato al suo Re perche gli tagliasse
 la testa.* (Pera 29 Maiu 1610).

Ștefan n'are parte de domnie și vedem însuși
 pe regele Poloniei scriind regelui Engliterei
 pentru a 'l ruga ca să înceteze de a'l mai susține
 prin ambasadorul său la Constantinopoli.

Déca, D-lor, citaiu aceste casuri, este nu atât ca
 să vă arăt că Englitera a cătat, ca și Franța,
 Polonia și Veneția, să exercite o influență în ȃe-
 rile năstre prin ambasadorii lor la Constantino-
 poli, cât ca să vedeți cu câtă minuțiositate am-
 basadorii venețiani cătau a se înforma despre tot
 ceea ce se petrecea la Constantinopoli în privin-
 ȃa Moldo-Valachiei, și prin urmare să înțelegeți
 valoarea istorică a colecțiunii ce posed aci.

Când se aflau pe tronul țerilor năstre domni
 ce se semnalau prin fapte însemnate, ambasado-
 rii venețiani deveniau isotriografi lor și narau
 Senatului Veneției tôte actele Domniei lor.

Așa domnia lui Mihaiu-Vitézu ocupă un loc fôrte
 însemnat în raporturile lor, și tôte actele, luptele
 și victoriile lui sunt descrise de dênșii, adesea cu
 un lux și cu o precisiune de detalieri surprințetore.

Voiți să citiți una din cele mai esacte, mai de-
 taliatate și mai emoționante descrieri a bătăliei de
 la Călugăreni? Luați raportul ambasadorului ve-
 nețian Marco Venier din 15 Sept. 1595.

Descrierea e prea mult lungă ca s'o reproduc
 aci, dar iată impresiunea ce scirea acestei bătălii
 face în Constantinopoli.

„Sultanul dedese ordin a se pregăti pentru séra
 de la doue ale acestei luni în grădina lui Ma-
 homet Pașa din Scutari un mare spectacol

cu focuri de artificii, cu trageri de tunuri și alte distrațini potrivite cu gustul seǔ, când de o datǎ tóte se turburǎ *ogni cosa fu posta sotto sopra* din cauza scirilor venite din Valachia, sciri care pentru importanța lor nu se puturǎ ascunde Majestǎței Séle...

Orașul întreg se umplu de jale și de grózá; pe uliță se vedea grupuri de ómenǐ întrebându-se unii pe alții despre scirile sosite, sciri ce se narézǎ în deosebite chipuri, dupǎ diversitatea pasiunilor fie-cǎruia, dar faptul adevérat este ast-fel precum 'mǐ 'l-a narat medicul Morato...⁶ urmézǎ apoi descrițiunea tutulor peripețiilor bǎtǎliei.

Scria Mihaiǔ-Vitezul vre o epistolǎ în Constantinopoli, fie cât de confidențialǎ?

Ambasadorul venețian aflǎ despre dęnsa, nu întârđia a'și o procura și o trimetea la Veneția.

Ast-fel am aci doue epistole ale lui Mihaiǔ către Patriarchul din Constantinopoli, prin care il rógǎ de a interveni pe lângǎ Sultan și s'arate cǎ el nu hranesce vrǎjmașie în contra Turciei și cǎ nu va întârđia de a trimete *haraciul*.

Mihaiǔ voesce sǎ adórmǎ viđilența Turcilor. Mai iatǎ ȃncǎ o altǎ scrisóre a lui Mihaiǔ către un agent al seǔ Kěr Anghelache, prin care ȃ face diverse recomandațiuni...

Dar, Domnilor, mę opresc aci și termin cele ce aveam a vę đice asupra colecțiunii dispacilor ambasadurilor venețiani, aducǎndu-vę la cunoscința un fapt fórte curios ce'l vęd consemnat în mai multe raporturi ale ambasadurului Giovanni Cappello din anul 1629 și 1630.

ȃncǎ din anul 1625 vedem pe Serenissima Republicǎ îndreptǎndu-și privirile asupra Valachiei și Moldovei pentru a înrola, din aceste țeri, miliți de care are trebuința în resboiul seǔ cu Spania.

Ambasadorul venețian Giustiniani face demersuri în acest sens pe lângǎ Radu-Vodǎ al Mol-

daviei și pe lângă fiul seü Alexandru-Vodă, ce sta pe tronul Valachiei, precum și pe lângă Pașa de la Silistra și însuși pe lângă Patriarchul dela Constantinopoli, aceste avënd mare înrîurire asupra prinților Moldo-valachi.

La 1629 Aprilie 28, Ambasadorul venețian Giovanni Capello, scrie Dogelui, că din tóte părțile i se afirmă că Moldovalachi sunt ómenî fórte valoroși, vitezi și apți pentru ori ce luptă, precum 'i-a cunoscut, adăoga el, și generalul Conte de la Torre ce a vizitat acele provincii...., *affirmandomi quelli huomini esser molto valorosi, bravi et atti ad ogni fazione, come per tali li conobbe il conte della Torre, quando nel condursi quà passò per quelle Provinzie.*"

La 21 Iulie 1629 Giovanni Capello anunță Dogelui, că el trimete în Moldova pe un fost Căpitan al prințului Grațiani, Pietro Raguseo (care și el afirma că *gli uomini sono valorosi et arditi quanto piu si possa dire,*) pentru ca să înroleze miliții pe contul Republicei venețiane.

Dar iată o epistola (1630 Sept. 28) fórte interesantă a unui neguțător italian Lucadello, însărcinat de ambasadorul venețian de a lua informațiuni asupra calității și cantității ómenilor ce se pot scóte din Valachia, și modul de a'i face să ajungă, în statele Serenissimei Republice, precum și asupra unui număr considerabil de caice Republica voesce a cumpera.

„Am luat, ȃce el, depline informații de la D. Vornic Aslan, personagiũ care a ocupat cele mai înnalte funcțiuni pe lângă principii acestei provincii, și care este acum Ban *hora continua nella Bania, carico principalissimo.* El m'a asigurat că se va putea aduna și scóte din acéstă provincia în timp de douë luni aprópe cincî mii de ómenî.

Informațiuni analoge am luat și la aga Mateiũ (care deveni mai târziu Mateiũ Basarab) precum

și de la alți boeri și căpitani cu care am vorbit. Totul în secret în cât nu scia unul de altul: *il tutto con secretzza che non sapea uno di l'altro.*⁶

Lucadello arată în urmă în ce condițiuni Serenissima Republică pôte înrola ostași romani și indică plata ce se va da fie-cărui soldat atât pedestru cât și călare, armele cu care el se servă, etc. etc.

La fie-care sută de soldați, continuă Luca-dello, va fi câte un căpitan a căruia plată se va urca la 15 taleri reali pe lună și asupra tutulor va fi un colonel numit de Voivodă cu plata de 70 reali pe lună. Va fi un militar valoros, pentru că soldații din valachia sunt foarte valoroși în luptă, exercitându-se continuu la arme. *Sara soggetto valoroso poiche li soldati di Valachia sono valorosissimi nel combatter, esercitati di continuo nelle arme.*

Vor servi în câmpie ca și în forțărețe și cetăți dar sunt mai abili în câmpie.

Epistola lui Lucadello se termină prin indicațiuni prescrise asupra modului și condițiunilor cu care Republica își pôte procura cai din Valachia.

Sînteți, fără îndoială, curioși de a afla daca această înrolare s'a săvârșit și daca soldați români au mers, sub stindardul lerului aripat al Veneției, să și arate bravura lor pe câmpurile de bătae de prin Spania seú alte țeri cu care Republica era în răsboi.

Acésta este din nenorocire o curiositate pe care nu o vë pot satisface. Cercetările mele se opresc tocmai în acest an 1630.

Când voiü fi în pozițiune de a continua vë voiü satisface fără îndoială justa d-vóstră așteptare.

Este demn de a observa, Domni mei, cum calitățile militare ale Românilor nu s'au desmințit nici într'un secol.

Fama lor s'a răspândit tot d'auna în lume, și

merită a atrage atențiunea noastră, marele cas ce se face despre soldații români, acest mare aprețiator al calităților militare și politice ale națiunilor ce se numesce Senatul Republicei Venețiane.

Două secole de inacțiune n'au făcut pe descendenții legionarilor români să piardă nici una din calitățile militare ce au caracterizat pe conchistatorii lumii, și suntem mândri de a lua astăzi act de capitalul moral ce eroii de la Grivița au adus Statului român.

XI.

Documentele despre care 'mi mai rămâne a vă vorbi sunt cele mai importante dintre toate.

Ele să raportă la una din epocile cele mai emoționante ale istoriei noastre naționale și la unul din cei mai mari, la cel mai mare poate, principe ce a avut vre odată țerile române.

Ele constitua o adevărată revelațiune, căci nici un istoric, nici un cronicar, nici nu pomenesce, fie chiar în trecăt, de cele mai multe din gloriosele fapte ce ele naréză precum s. e. de relațiunile diplomatice ale lui Ștefan cel mare cu Șahul Persiei și Republica Veneției.

Mahomet al II luase Constantinopoli.

Imperiul de Orient căduse subt lovirea Musulmanilor ale căroră torente să reversau amenințătoare asupra creștinătăței.

Europa era sguduită până în fundamentele séle. Un moment, ȃce un istoric frances, ea fu amenințată de a vedea semi-luna înlocuind crucea pe biserici și catredele séle. De odată însă ea se liniști dar, în liniștea sa, nu mai cercetă să afle care era brațul ce pune stavilă invasiunei Otomanilor.

Aceste era brațul Românilor, acesta era, în epoca care ne ocupă, brațul și politica lui Ștefan cel mare.

Toți istorici noștri vorbesc despre victoriile lui Ștefan cel mare asupra Turcilor, toți recunosc marile séle talente militare. Dar dacă eroul este cântat de toți, politicianul și omul de stat este mai puțin cunoscut.

Documentele mele arat în Ștefan cel mare un om de stat plin de prevedere, care își dá bine socotéla de condițiunile politice nu numai ale țerei séle dar încă ale Europei, și care caută a lega interesele Statului său cu înteresele marilor State europene.

Pe de altă parte este de observat că istorici occidentali, în cele mai voluminoase tractate de istorie d'abia pomenesc în trecăt de principele moldav și nu par a da un mare cređământ șeu o mare importanță rolului ce el o ajucat în definderea Europei în contra invasiunii Otomanilor și prin urmare civilizațiunii creștine în contra barbariei musulmane.

Acésta nu va mai mai fi permis în urma documentelor ce am desceperit în arhivele Veneției.

Senatul Venețian, adică corpul politic cel mai grav și cel mai competent aprețiator ce a esistat vre o dată, se va însarcina singur să ne arate marea importanță a lui Ștefan în lupta sa în contra Musulmenilor și marile servicii ce el a adus Europei și civilizațiunii creștine.

Vom vedea acésta din deliberațiunile séle, din decisiunile ce ia, din instrucțiunile ce dá ambadorilor săi.

Grație docamentelor ce posed aci, ne va fi permis, transportându-ne în cea mai ilustră incintă politica ce a esistat póte vre-o dată, de a vedea pe ambadorii noștri români trei ani d'a rîndul tractând cu Senatul venețian, și trei ani d'a rîndul vom putea auzi, nu fără emoțiune

venerata încintă a acestui mare corp politic resunând de numele țărilor noastre, de numele principelui nostru, de numele și cuvintele ambasadurilor noastre.

Dar fama lui Ștefan cel mare nu s'a răspândit numai în Europa. Ea e trecut și în Asia.

Mi a fost dat a descoperi un document, de o forțe mare valoare, care ne arată pe Șahul Persiei Uzun-Hassan alergând la ajutorul lui Ștefan cel mare.

Acest document, *unicul* act internațional între România și Asia, aruncă cea mai viă lumină asupra maiestosei figuri a lui Ștefan cel mare. Succesorul lui Darius se adresează principelui român, printr'o epistolă, și 'l rógă, ca pe unul ce are mare trecere pe lângă principii Europei, să îndemne pe acești principii ca, printr'o înțelegere comună, să lovască în acelaș timp pe Turci cu care el este în resboi.

Acéstă epistolă se află în Biblioteca marciană din Veneția : Lat. Cl. X Cod. CLXXIVC. 8.

Ea fusese dusă în Moldova de către ambasadorul persian Isak-beg. In trecerea acestuia prin Crimeea ea a fost tradusă, după cererea lui, în orașul Caffa, de către genovesul Constantin de Sarra cu ajutorul arménului Ana-Colli.

Se vede că relațiunile între Ștefan și Șahul Persiei au fost frecvente.

Acéstă rezultă dintr'o epistolă a lui Ștefan cel Mare către Papa Sixtu IV, datată din Vaslui 1474 Noembrie 29.

Prin acéstă epistolă Ștefan anunță lui Papa ca Șahul Persiei trimesese mai de 'nainte ambasadori în Moldova, prin care îi cerea, ca împreună și cu alți principii ai creștinătăței, să se prepare în contra lui Othman și oribila lui putere, *contra Othman et ejus horribilem potenciam*. Acum întorcându-se din Persia, prin România, ambasado-

rul venețian Paul Omnebono, s'a tractat din nou aceeași chestiune.

Fiind că Paul Omnebono s'a însărcinat a comunica Scaunului Apostolic zelul lui Stefan cel mare contra păgânilor, principele român rîgă pe Papa a acorda lui Omnebono tîtă încrederea în cele ce 'i va spune din partea Moldovei și a activa realizarea unei alianțe anti-otomane între tîte statele creștine.

Paul Omnebono, ajuns în Veneția, își face relațiunea sa, și étă deliberațiunea Senatului asupra comunicărilor sele.

Veneția, 6 Martiu 1475.

Paul Omnebono, fiind însărcinat de Șahul Persiei de a transmite la întîrcerea sa în Europa o scrisore domnului moldovenesc Stefan, a trecut prin Romănia, unde Vodă, care tocmai atunci bătuse pe Turci, 'i-a încredințat misiunea, ca întorcîndu-se în Italia, să ducă vestea ilustrei victorii la Veneția și mai departe la Roma, spre a încredința pe Papa din partea Moldovei că e hotărît la luptă contra păgânilor. Tot de o dată Stefan a rugat de a trămite din Veneția un medic, fiind că suferea de un ulcior la picior.

Senatul auzind relațiunea decide :

1. In vederea marelui importanțe a domnului moldovenesc, a căruia amicitie pîte fi de cel mai mare folos Veneției din tîte puncturile de vedere : *potest illius amicitia plurimum prodesse rebus nostris ex omni parte et respectu*, a lăsa pe Omnebon, să mîrgă, în numele lui Stefan, la Roma unde nu numai să 'l întroducă pe lîngă Papa reședintele venețian Paul Morosini, dar încă să stăruiască de a se trimete pe dată în Moldova un ambasador papal, fiind fîrte oportun pentru cauza creștină a cîștiga un bărbat ca domnul

moldovenesc. *Non potest nisi maximopere prodesse rebus christianis benigne agere cum Vayvoda.*

2° Către Stefan să se expedieze imediat o epistolă din partea Republicei, felicitându'l pentru victoria cea obținută, îndemnându'l la persistență în lupta contra Turcilor, și dorind să'l imiteze mai curând toți cei-lalți principii creștini.

3° Se va căuta un bun medic chirurg și se va trimite în Moldova împreună cu Omnebono, pe dată după întorcerea acestuia de la Roma.— La luarea acestor deciziuni au fost 141 Senatori *pentru 2 contra* și 2 abținuți.

Vedeți cu câtă rapiditate și penetrațiune Senatul venețian a înțeles marea importanță a domnului moldovenesc în lupta sa în contra Musulmanilor. El vede îndată că amiciția lui va fi foarte utilă Veneției, *potest illius amiciția plurimum prodesse rebus nostris* și însărcinează pe ambasadorul său, la curtea pontificală, să convingă pe Papa că este de o politică prevădătoare și foarte util pentru cauza creștină de a câștiga un bărbat ca domnul moldovenesc: *Non potest nisi maximopere prodesse rebus christianis benigne agere cum Voyvoda....*

N'am dat, pe cât timp m'am aflat în Italia, peste nici un document, nici în Veneția nici la Roma, prin care să se constate rezultatul precis al misiunii lui Omnebono pe lângă Scaunul Apostolic.

Iată însă un document care ne arată că Stefan cel Mare a trimis el însuși direct, un an mai în urmă, ambasadori ai săi la Roma, ca să ceară ajutorul lui Sixt IV. Un proces verbal al ședinței Senatului venețian din 6 Maiu 1476 constată că ambasadorii domnului moldovenesc s'au întors din Roma foarte nemulțumiți. Ei țin că nu au obținut de la marele Pontefice de cât vorbe: *dixerunt ab summo Pontefici nihil impetrasse practer verba*, iar bani contra Turcilor, anume 100,000

ducați, Sixt IV 'i a destinat regelui maghiar Matei Corvin, ca și când Moldova ar fi supusă acestuia, pe când în realitate este o țară cu totul independentă, care se va bate contra păgănilor deca va fi ajutată, iar de nu va fi ajutată, atunci se va gândi la propriile séle interese. Senatu venetian se silesce cu orî ce preț a potoli această iritațiune, pe de o parte promițend a interveni cu insistență pe lângă Papa, după cum insistase și până acum, pentru ca o sumă din acei bani să se dea d'a dreptul Moldovei; iar pe de altă parte un secretar al Republicei se va trimete ca ambasador la principele român.

Din ce în ce mai mult convins de rolul important al Moldovei și al Domnului său în marea luptă a Crestinătăței în contra Islamului, Senatul se decide a trimete la Stefan un ambasador pe care 'l acreditează cu scrisori de creanță, tractându'l de Suveran complet independent; cu tóte că Regele Ungariei Matias Corvin, pretinde că Moldova este vasala sa, după cum resultă dintr'o epistolă a sa din 3 Noembrie 1475 ce am aci.

Instrucțiunile ce Senatul (17 Maiu 1476) dă ambasadorului său Emanuele Gerardo pe lângă curtea lui Stefan, sunt fôrte însemnate.

1° Să ofere lui Stefan alianța Republicei, care'l consideră ca pe cel mai bun amic al său și 'l admiră pentru mărețele fapte ce'i făcură un- nume strălucit între crestini, câstigându'i o deosebită simpatie, mai cu sémă ultima'i gloriósă victorie asupra Turcilor.

2° Chiar cu mult înainte de a sosi în Venetia ambasadorii moldovenesci în trecerea lor din Roma, Republica stăruise deja pe lângă Papa de a se da lui Stefan un agiutor pecuniar în luptă'i contra păgănilor, după cum a stăruit și acum și nu va înceta de a stăruir.

3° Petrecend în Moldova, de unde să nu se

miscă fără un ordin espres al Republicei, Gerardo să cerceteze *cauto, dextro et idoneo modo* numărul populației române în genere și al armatei în specie, forța defensivă și ofensivă a țerei, mișlôcele de atac, trecătorile pe Dunăre, caracterul lui Stefan, inamicile și amiciile sale, ect. etc.... să cerceteze cu deosebire în ce fel de relațiuni se va fi aflând cu regele maghiar Mateiș Corvin, care tôte de mai sus să le raporteze apoi cu d'amênuntul.

D-vóstră, Domniș mei, care ați făcut deplină cunoscință cu diplomația venețiană, cu mișlôcele, caracterele și metoda sa, înțelegeți aceste instrucțiuni și trebuie să vă întristați împreună cu mine. că n'am putut încă da peste raporturile lui Em. Gerardo. Póte scie cine dacă ele nu sunt distruse pentru tot-d'auna!

Dar să continuăm.

4° La cas de a pricepe cum-va vre o înțelegere între Stefan și Turci, Gerardo să întrebuițeze, pe lângă domnul moldovenesc, tôte mișlôcele de convinșiune pentru a o paralisa.

5° De va fi întreat despre ambasada tătărăscă ce fusese în Veneția, Gerardo să descrie pe larg lui Stefan originea și natura acestei relațiuni, având drept țintă, organizarea unei coalițiuni cât mai întinse contra Turcilor, cu atât mai mult, că Hanul, prin solii sei, a declarat de 'nainte Republicei că este cel mai bun amic și ca și frate cu domnul moldovenesc, ceea ce confirmă și ambasadorii români întorși acum din Roma, și este gata a isbi pe Otomanii din partea Mărei Negre și a gurelor Dunărei.

6° După sosirea lui Gerardo în Moldova, întemplându-se ca Turcii să facă atunci o invasiune în țeră, Stefan trebuie ajutat imediat din bani papali cei trâmși în Ungaria, precum și la cas de a putea Stefan el însuși să facă o invasiune

în Turcia pentru a distra o parte din forțele otomane de la luptă cu cei-lalți creștini, în ambele eventualități Republica sperând că Papa nu se va opune.

7° Daca Gerardo împreună cu ambasadorii moldovenesci se va abate în drum la regele Matei Corvin, să spună acestuia, că merge pentru a câștiga și mai mult cauzei creștine pe un principe atât de ilustru ca Stefan, ale căruia isbânde contra păgânilor, de va fi ajutat, sunt de cea mai mare utilitate tocmai Ungariei.

8° Gerardo să rîce pe Stefan de a nu contesta, pe teritoriul moldovenesc, jurisdicțiunea asupra creștinilor de rit orthodox a patriarcului constantinopolitan, Ieronim, la care ține foarte mult Republica.

9° Ca dar se trîmite lui Stefan o bucată de postav aurit.

N'am trebuință să insist asupra marelui importanțe a acestui document.

Istoricii occidentali vor găsi într'ensul, precum și în documentele de mai sus și cele despre care voiă avea încă a vă întreține, aprecierea importantei rolului ce Stefan cel mare a jucat în lupta Creștinătății în contra Islamismului și teribililor seî sectari precum și a serviciurilor ce el a adus Europei.

„Succesele tele înțelepte și viteze contra necredincioșilor Turci, inamicii comuni, au adus atâta glorie numelui tău, în cât tôte gurele îl repetă și tôte ânimele te slăvesc. „*Res tuae contra infideles Turcos communes hostes sapienter et fortiter hactenus gestae tantum claritatis tuo nomini addiderunt, ut in ore omnium sis, et consensu omnium plurimum lauderis.*“ Acestea sunt cuvintele pe care într'o epistolă Papa Sixt IV le adresa lui Stefan, pe care într'o altă epistolă îl numesce alitelul lui Crist.

XII.

Emanuel Gerardo, mai înainte de a sosi în Moldova, trimete Veneției mai multe scrisori din Brașov.

El însciințază de aci pe Republică (după cum rezultă dintr'un proces verbal a ședinței Senatului din 8 Octombrie 1476) că Turcii în alianță cu Domnul muntenesc au făcut incursiune în Moldova, prădând'o și apoi retrăgându-se fără nici o altă consecință, înainte chiar de a sosi lui Ștefan cel mare un ajutor de oște ce 'i trâmise din Ungaria regele Mateiu Corvin.

Dogele Andrea Vandramin de 'ntêiū muștră pe Gerardo că nu s'a grăbit a ajunge mai curând în Moldova, apoi îi recomandă de a manifesta lui Ștefan în numele Republicei durerea pentru perderile întemplate, de a'l felicita însă pentru respingerea păgânilor, de a'i arăta cea mai cordială amiciă în toate împrejurările, de a'l îndemna cu orî-ce prețu a 'și răsbuna într'un mod ofensiv contra Turcilor și a Domnului moldovenesc, și de a'i spune, că Papa și Mateiū Corvin, după stăruința Veneției, au convenit de a'i trimete subsidii pecuniare; în fine poruncesce lui Gerardo de a se afla necontentit pe lîngă persoana lui Ștefan, studiind pe dînsul și toate relațiunile lui interne și externe. «Scrie-ne în fie-care ți și ne aviséză despre orî-ce mișcare și despre orî-ce condițiune a lucrurilor, despre forțele și despre orî-ce avantajii sêu desavantajii ce are Ștefan atit în țera sa cât și din toate părțile de prin prejur, Hungaria, cea laltă Valachiă, Polonia, Sciția cu care se confină, și despre orî-ce lucru ce merită să fie sciut de noi; și pentru ca să fii mai bine informat și mai veridic să nu perți nici odată pe domnul moldovenesc, să mergi unde merge el, și, după cum se conține în instrucțiunile date,

bagă de sémă de a nu te depărta de densusul fără o
 espresă a nóstră poruncă : *Scribe omni die et nos
 tene cum veritate advisatos de omni motu et de omni
 conditione rerum, de viribus et potentia deque omni
 favore et contrario quid habet idem Vayvoda in pro-
 vincia ipsa et ex omni latere et parte tam Hunga-
 rie quam alterius Valachie ¹⁾, Polonie, Scithie cum
 quibus omnibus gentibus habet confinia, et breviter
 de omni aliare quæ digna sit nostra scientia, quod
 ut veratius facere possis ex visu et cognitione pro-
 pria quam ex auditu et aliorum relatione, tu vade
 secum quocumque ipse iverit, et sicut in tua continetur
 commissione cave ab eo discedere sine expresso no-
 stro mandato.*„

De ce interes palpitant trebue să fie rapor-
 turile acestui observator sagace, căruia Dogele îi
 da asemenea instrucțiuni și căruia îi porunca de
 a nu perde nici o dată din vedere pe Stefan și
 de a merge pretutindenă după densusul : *tu vade
 secum quocumque ipse iverit.*

Déca aceste documente se vor descoperi vre-
 o dată, caracterul, inteligența, fisionomia, deprinde-
 rile, amicitțiile afecțiunile etc. etc. lui Stefan cel
 Mare vor fi cunoscute în cele mai mici amerun-
 tură și Românii vor cunósce, în tótă intimitatea
 sa, marea personalitate a marelui lor principe.

Senatul venețian nu se mulțumesc de a cere
 lui Gerardo informațiuni, dar încă, când are in-
 formațiuni din altă sorginte să grăbesce de a îi
 le comunica ca să 'l pué în pozițiune de a lucra
 cu mai multă intelegință.

Așa vedem că la 4 Ianuarie 1476, Senatul co-
 munică lui Gerardo că a aflat că Vlad Dracul,
 cu ajutorul Ungurilor, a gonit pe Basaráb, devo-
 tat Turcilor și a redobândit tronul muntenesc. Gu-
 vernul Venețian resimte o extremă satisfacțiune

¹⁾ De și la genitiv, in acca epocă in loc de *ae*, se vede tot
 d'auna e.

pentru acest succes al intereselor creștine și recomandă lui Gerardo, pe de o parte, a felicita pe învingători, îndemnându-i să continue resbelul cu forțele unite, iar pe de alta, de a anuncia lui Stefan cel mare că Venetia a reușit pe lângă Papa de a se proclama o cruciadă contra Turcilor și stăruiesce în același timp de a se trâmite Moldovei un ajutor pecuniar, ceea ce speră că va obține; lui Gerardo îi poruncește din nou, de a vedea toate cu ochii săi, de a nu sta pe loc în Suceviți de a însoți pretutindenea pe Domnul moldovenesc, cercetând tot de o dată despre noua împăcare a lui Stefan cel Mare cu Tatarii de cari fusese atacat.

Senatul este mulțumit de raporturile lui Gerardo și îl laudă de îngrijirea, ostenela și zelul lui, ceea ce trebuie și mai mult să mărescă părerile noastre de rău că nu posedăm aceste prețioase documente. *Laudamus curam, studium et diligentiam tuam.*

Gerardo trimete regulat guvernului venețian raporturile sale. Intr'o epistolă ce Senatul trimete la 17 Martie 1477 ambasadorului său la Roma, el arată că a primit acum în urmă, de la Emanuele Gerardo, epistole de cea mai mare importanță, *ab Emanuele accepimus litteras existimatas nobis quam maxime importantie*¹⁾. Din aceste, epistole rezultă că Stefan nu numai că nu mai are încredere în principii creștini, dar încă a căzut într'o adevărată disperare *sed in desperatione prope modum esse deductum.*

Guvernul venețian se grăbește dar de a trimete lui Iacobo de Medio, ambasadorul Republicei la Roma, două epistole: una care la trebuință să pôtă fi arătată Papei, cea-laltă cu instrucțiuni secrete.

¹⁾ In loc de: *maximae importantiae.*

In cea d'ântâiu, având în vedere pericolul ce ar resulta pentru Crestinătate, daca Domnul moldovenesc ar fi învins de către Turci sau însuși daca ar ajunge la o înțelegere cu dênșii, având în vedere că statul lui este pórta cea mai comodă pentru invasiunea Poloniei și Ungariei: *Status illius porta commodissima ad ingresum et invasionem utriusque Regni Polonie scilicet et Hungarie .....*, și că conservațiunea acestui stat este de o mare importanță pentru totă creștinătatea, Senatul ordonă lui Iacobo de Medio să insiste ca Scaunul Apostolic să trimetă pe dată lui Stefan cel pucin 10,000 de ducați socotiți ca o mică parte dintr'un ajutor pecuniar mai însemnat ce i se va da în urmă. In epistola a doua se arată că, la cas de a se ivi vre o amânare din partea Papei, ambasadorul să se învoiască ca acei bani să trimetă Moldovei Republica din suma contribuțiunii ce o dă pentru cauza creștină, cu condițiunea totuși, ca însuși Papa să cêră acêsta printr'o bulă espresă.

Aceste instrucțiuni, guvernul venețian le trimitea ambasadorului sêu pe lângă Papa la 17 Martie 1477. A doa ȃi 18 Martie 1477 el scria cavalerului Victuri, ambasadorului sêu în Ungaria:

Considerând marea importanță a provinciei și Statului Ilustrului Domn Stefan: *Considerata importantia provincie et Status Illustrissimi Domini Stephani*, a căruia cădere ar aduce cu sine o mare calamitate pentru creștinătate *secum magnam ducere rebus christianis calamitatem*, Antonio Victuri:

1° Să stăruiască în tóte modurile pe lângă regele Mateiú Corvin, ca să dea un sprijin serios lui Stefan;

2° Să asigure pe ambasadorii moldoveni în Ungaria și să scrie d'a dreptul la însuși principele român despre amicia Veneției și stăruințe-

le-i pe lângă Papa în questiunea agiutorului pecuniar a căruia realizare nu va mai întârzia ;

3° Să supravegheze și să dirige cu abilitate purtarea lui Emanuel Gerardo, trimisul Venețian în Moldova.

Este admirabilă activitatea ce desfășură în toate părțile guvernul venețian. Nimeni în Europa nu înțelesese mai bine marea importanță, în lupta în contra Islamismului, a țărilor Romane și a lui Ștefan cel Mare de cât acel corp, plin de înțelepciune, de experiență și de prevedere politică, ce se numește Senatul venețian.

Din nenorocire cei-lalți principii creștini, mișcați de diverse motive, se arată foarte reci și însuși geloși către Ștefan cel Mare. Vom vedea îndată purtarea lui Matei Corvin cu principele român.

Papa, cu toate insistențele ambasadorului Venețian, arată multă recelă lui Ștefan cel Mare astfel în cât Senatul din nou scrie la 10 Aprilie 1477 ambasadorului său la Roma invitându-l de a insista pe lângă Scaunul Apostolic asupra extremei importanțe de a da Moldovei un agiutor și, ca nouă probă, trimete la Roma epistolele sosite din Ungaria și Orient, din care rezultă pregătirile maritime ale Turcilor de a ataca posesiunile Republicei în Grecia, Albania, Dalmația, Istria și până în inima Italiei, ceea ce trebuie să se comunice Papei, solicitându-se ca și în trecut de a ajuta pe Ștefan.

Ștefan însă este abandonat de toți și singur se luptă în contra Turcilor.

La 8 Maiu 1477 vedem în Veneția un nou ambasador al lui Ștefan cel Mare. Acesta este însuși unchiul său, Caloianu¹⁾. Caloianul, după ce declarase naintea Dogelui că este ambasador și chiar unchiu al lui Ștefan, reproduce apoi în

¹⁾ Nu scim să fie vre un istoric care să pomenescă despre acest unchiul al lui Ștefan cel Mare.

limba grecă propriile cuvinte ale principeului român, traduse în dialect venețian, și de unde rezultă că nenorocirea întâmplată de curând Moldovei, de a fi fost bătută de către Turci, a provenit pe de o parte din cauza principilor creștini învecinați, care au călcat jurământul lor de alianță nevenind în ajutorul lui Ștefan, pe de altă parte din cauza coalițiunii Turcilor cu Tătarii și Vlachia mare, adică Muntenia, făcându-se atacul din trei părți tot-o dată, și în fine din cauză că armata moldovenă nu era pregătită, fiind silit prin urmare Domnul a eși la luptă numai în fruntea curtenilor sei; apoi isprăvindu-se războiul și retrăgându-se Turcul, pe când principii creștini învecinați, călcători de giurăminte de alianță, puteau chiar se bucura de catastrofa Moldovei, Ștefan a fost mângăiat prin sosirea la dânsul a ambasadorului venețian cu promisiunea unui grabnic ajutor bănesc și a sprijinului de tot felul, ceea ce l-a încurajat într'atâta, în cât prin înțelegere cu regele Maghiar (acesta tot în urma impulsiei Veneției) el a năvălit în Muntenia, a gonit de acolo pe necredinciosul Bassarab, a pus pe tron pe Dracul și fiind că acesta nu se încredea în Munteni, l-a lăsat spre pază 200 oameni dintre curtenii Moldoveni; pe dată însă după plecarea armatei moldo-maghiare, Bassarab s'a întors, a ucis pe Dracul, și chiar din acei 200 abia au putut scăpa 10; acesta fiind situațiunea, ambasadorul venețian în Moldova, de și era erna grea și de și Ștefan se silia a l' opri, s'a decis pe dată a merge în Italia pentru a grăbi trimiterea ajutorórelor promise, de unde nu va întârșia a se întorșe în Moldova.

Ambasadorul moldovenesc, dacă Republica o crede oportun, va merge și la Roma, măcar că principala speranșă rãmâne numai în sprijinul Veneției, cei-lalți principii creștini certându-se mereu

unii cu alții, sau fiind înșelători, ba și regele maghiar având aerul de a se împăca cu Muntenii, pericol ce a devenit cu atât mai iminent, cu cât Turcii chiar în acest an stați gata să apuce Chilia și Cetatea Albă, cari sunt tot ce se poate mai important în Moldova, un zid de apărare pentru Ungaria și Polonia, o cheie pentru a redobândi de la păgâni Crimeea, două fortărețe de atâta însemnatate în cât nici e chip a o spune în câte-va cuvinte ci numai dora într'o relațiune separată, dacă va fi cerută de Veneția; mai pe scurt, de nu va fi ajutată Moldova în pripă, atunci sau că Turcii o vor cuceri, ori va fi silită a li se supune ea însăși. La toate acestea guvernul venețian răspunde cu multă căldură, că, fie la Roma, fie ori unde, nu va înceta a lucra în interesul Moldovei ca și când ar fi pentru sine însuși.

Care este cauza pentru care Papa se arată atât de puțin dispus a da ajutor lui Ștefan cel mare, cu toate insistențele Veneției și cu toate laudele și încurajările ce aduce prințului prin epistolele sale.

Acosta ne-o arată următorul proces verbal al Senatului.

Veneția 1478 Octobrie 17

Mateiu Corvin, regele maghiar, fiind foarte supărat pe Ștefan cel mare, și muștrând cu acerbitate pe Veneția, între mai multe alte recriminațiuni, cum că ea a lucrat tot-dauna în favoarea principelui român spre dauna Ungariei, Republica răspunde că relațiunile sale cu Moldova s'a basat pe interesul general al Crestinătăței și în speciă al Ungariei, și că nu s'a făcut în această privință nimic fără s'o fi știut și încuviințat însuși Mateiu, ast-fel că până și ajutorul promis din bani decime n' a dat lui Ștefan numai din cauza opozițiunii din partea Ungariei,

caria 'i se păruse mai conv. nabil ca să fie ajutat dintr'o altă sorgintă. »

După cum Mateiū Corvin intervine pe lângă Veneția în defavorul lui Stefan, cu atât mai mult a trebuit să intervie pe lângă Papa, care nu s'a cređut în drept a da un ajutor direct principelui român pe care Mateiū îl consideră ca vasalul său.

Iată într'adevăr în această privință o epistolă a lui Mateiū Corvin către Papa datată din Petervardein 1475 Noembre 3.

În această epistolă Mateiū Corvin răspunde Papei că, la cererea ce acesta îi făcuse de a merge în ajutorul lui Stefan contra Turcilor, numai războiul cu Boemia îl împedicase până aci de a da păgânilor o lovitură decisivă, acum însă, fiind scuturat de toate celelalte preocupățiuni, a mișcat o armată pe uscat și o flotilă pe Dunăre, ceia ce a speriat pe Turci într'atât în cât ei s'aū grăbit a se retrage din Moldova, care fiind *vasală* Ungariei, această din urmă este cea mai dispusă a o apăra.

Iată încă o altă epistolă a lui Mateiu Corvin către Papa, prin care arătă Scaunului Apostolic că armata ungară a gonit din țera Romănescă pe aliatul Turcilor, Bassarab, a luat prin asediu principala cetate, unde s'a refugiat mai nainte de a scăpa prin fugă în Turcia și că a pus în locu'i pe Dracu-Vodă, om vitéz, inemic neîmpăcat al păgânilor și devotat Ungariei, cari toate regele maghiar Mateiū Corvin le anunță Papei, precum și alte succese obținute asupra Turcilor afară din teritoriul român.

Din aceste două epistole rezultă :

1. Că Regele Ungariei să opunea atât la Veneția cât și mai cu sémă la Roma, de a se da ajutor lui Stefan cel mare pe care el îl consideră ca vasalul său.

2. Că succesele ce le repurta Stefan în contra

Turcilor său singur său având vre un ajutor de ostași maghiari, Matei Corvin și le atribuia lui, și le anunța Papei și celorlalți principii străini ca fiind repurtate de el singur.

Tot asemenea proceda și regele Poloniei. Acesta esplică pentru ce istoricii occidentali abia fac mențiune de Moldova și de Stefan cel Mare precum și de alți prinți mari români în lupta în contra Turcilor; toate meritele, și toate rezultatele ilustre a le luptelor Romnâilor atribuindu-le Ungariei său Poloniei său însuși Transilvaniei.

Resultă încă, din declarațiunile ce unchiul lui Stefan cel Mare făcea în ziua de 8 Maiu 1477 în sânul Senatului venețian, că principii creștini, erau chiar geloși în contra lui Stefan, și Caloianu nu esiteză a'i declara, în incinta Senatului venețian, de înșelători și a arăta că ei 'și-au călcat jurământul de alianță, nevenind în ajutorul lui Stefan și lasandu'l singur în fața forțelor formidabile ale Otomanilor.

Este curios de a studia rivalitățile între principii creștini ce erau în raport cu Moldova și Țera Muntenescă și disputele lor între dînșii pentru a le considera ca vasale a le lor. Nu numai regele Ungariei și Poloniei, dar însuși principele Transilvaniei avea asemenea pretențiuni. În această privință, iată un document foarte curios ce am descoperit în arhivele din Roma.

Nunțul pontifical pe lângă Curtea din Varsovia, Cardinalul Caetano, într'un raport al său din 20 Octombrie 1569, arată între altele Papei, că regele Poloniei este foarte desgustat și foarte supărat pe Principele Transilvaniei, fiind că acesta scriindu'i, se întitulază Principe al Moldovei, pe când lui 'i se cuvine acest titlu . . . .

Ce a devenit statul Poloniei, ce a devenit statul Transilvaniei, ce a devenit însuși individualitatea statului maghiar? Aceste state nu mai fi-

guréză pe carta Europei, pe când România a știut, cu pretențiunile sële mai modeste și politica sa mai puțin superbă, să se strecore printre secole și să 'și păstreze independența și individualitatea sa politică.

XII.

Esistă în biblioteca marciană din Veneția unul din cele mai extraordinare manuscrise ce se află pôte în tótă Italia. Acesta este o colecțiune de cinci-șeci și opt mari registre în folio, scrise de mâna unui singur om, de mâna unuia din acei patrițiani ai Veneției, ce 'și scria și cu și jurnalul lor „*Il Diario*“ în care consemna tot ce vedea și tot ce aușia, copiind în același timp ori ce document îi cădea în mână.

Acest patrician venețian este Marin Sanudo. Marin Sanudo era senator, avea încrederea *Consiliului celor Șeci* și obținuse permisiunea să examineze și să consulte hârțile cancelariei secrete.

Cele cinci-șeci și opt mari registre în folio ce formează *Diariul* lui Marin Sanudo, care începe la anul 1496 și se termină în luna lui Septembrie 1533, constituă un adevărat monument; constituă, putem șice, cea mai admirabilă și cea mai prețioasă fotografie a acelei epoce, și toți istoricii Europei nu pot îndestul să o consulte ca să descopere într'insa cele mai curioșe și interesante informațiuni.

Din *Diariul* lui Sanudo n'am putut resfoi de cât cele d'ântêiu șese volume și în aceste volume am găsit documente asupra lui Ștefan cel mare ce au un interes excepțional căci ele ne întroduc, pot șice, în intimitatea marelui nostru eroi și a curții sele din Suceva.

Mai nainte de a vë vorbi de aceste documente dați'mi voe, ca tranșiune, a vë resuma o rela-

țiune contimporană despre Stefan cel mare, scrisă în anul 1476 Septembrie 16 din Vratislavia, ce se află tot în biblioteca marciană din Veneția.

Este un preot numit Baltazar de Piscia, care comunică Papei ultimele noutăți căpătate de la 5 tineri genovesi, cari fiind robiți de către Turci la luarea coloniei genovese Caffa din Crım, și trimiși la Constantinopoli cu alți 122 tineri, au reușit pe drum, separându-se prin furtună vasul ce-i ducea de restul flotei otomane, a ucide pe corăbierii turci și a scăpa la Kilia unde însă, în loc de a dobândi libertatea, au fost robiți érași de către Stefan cel Mare, domnul Moldovei sau Valachiei mici (minoris Valachiae), și dăruiți ca sclavi la nisce boeri din Sucéva, unde au petrecut apoi 10 luni până ce au fugit în Polonia cu ocasiunea intrării Turcilor în Moldova. Acești genovesi au povestit că preludiul resbelului a fost vestea despre planul lui Bassarab, Domnul Valachiei mari (majoris Valachiae) de a năvăli în Moldova, ceea ce a silit pe Stefan-vodă, pentru a împedica trecerea Muntenilor, să 'și facă o cetățue lângă Dunăre, unde a mers cu 40,000 ostași „nobili și țărani“, armați mai toți cu arcuri, sulite și săbii. Tot atunci însă a sosit scirea în Sucéva despre apropierea a vr'o 30,000 de Tătari, cari au coprins orașul Ștefănecci și au robit 15,000 de nobili, ér dómna lui cu tóte tesaurile, s'a retras la cetatea Hotin.

Aflând acestea, Stefan-Vodă a lăsat în cetățuia de lângă Dunăre pe cumnatul săi Șendrea cu 1000 călăreți, ér el însuși cu restul oștirea mers în contra Tătarilor pe cari însă n'a putut să-i ajungă, fugind ei cu tótă prada lor. Intorcându-se atunci la Dunăre și vedénd că ostașii săi murmură dicénd că stau în tabără deja de 2 luni, pe când Tătarii le-au robit nevestele și copiii, ba unii începuseră a deserta, Stefan-Vodă a conge-

diat armata pe 15 zile, poruncind ca după expirarea acestui termen să revie cu toții la Dunăre; ér el a rămas numai cu 10,000 nobili, afară de cari mai erau 1000 călăreți sub visternicul Juga la paza malului Dunării contra Turcilor. Turcii însă fiind prea numeroși, Juga a fugit la cetățuia, ér însuși Stefan s'a retras cu cei 10,000 într'o pădure de lângă Vaslui. Turcii după ce au luat cetățuia și s'au odihnit acolo, au început a înainta pe teritoriul Moldovei. Vasluenii au fugit. De asemenea se pregăteau a fugi Suceveni, aflând de la un ambasador polon despre apropierea Turcilor cu care era și domnul muntenesc Bassarab.

Atunci Stefan a ars Vasluiul și toate orașele pe unde ar fi putut veni Turcii, precum Iași, Bacău, Roman și Baia, fugind locuitorii acestora cu averile lor parte în Ungaria și parte în Galiția. Lăsând după aceia o garnisonă în Suceva, Stefan a riscat o bătălie contra Turcilor într'o pădurice la depărtare de $\frac{1}{2}$ zi de la Baia, dar a fost bătut și abia a scăpat cu vr'o 20 de călăreți la orașul, Sniatin unde acela care 'mi-a narat acestea l-a văzut mâncând într'o tavernă *ibique, qui talia mihi narravit, dixit se Dominum Stephanum cum paucis vidisse in quodam taberna comedentem.*

De aci a plecat la Camenița, oraș polon aproape de Hotin (unde se afla nevastă sa), unde s'a apucat să strângă oște. In acest timp Turcii asediau Suceva având în capul lor pe însuși Sultanul, care aducea cu sine, pentru a pune pe tronul Moldovei, pe fiul unui Petru-Vodă ce fusese altă dată domn înainte de Stefan.

La această descriere a lui Baldassar de Piscia se află un postscriptum.

Toute acestea, dice Baldazar, erau scrise când veni la mine un orecare Ilesita din Ungaria care 'mi spuse că a văzut aprinse focuri de bucurie

și a aușit cãntãndu-s: *Te deum* fiind cã Stefan Domnul moldovenesc a nimicit o armatã turcã de 14,000 ómenĩ: Intrebãndu'l cãnd s'a fãcut acẽstã luptã, 'mĩ-a rãspuns cã nu scrie. Acẽsta se esplicã — continuã Baltazar de Piscia — pe de o parte prin aceia cã Stefan 'și-a strãns o óste în Camenița, la care s'aũ mai adaos toți moldovenii cãți se retrãsesese mai de 'nainte în locuri sigure, iar pe de alta, cã Turcii 'și-aũ slãbitũ puterile împrãștiindu-se cete-cete prin Moldova.

Eruditul nostru istoric D. Hasdeũ face asupra documentului de mai sus, ce am publicat în extenso și în original în prețioasa sa *Columna lui Trajan*, urmãtorele reflectiuni :

„Penru a rectifica și complecta datele adunate de cãtre D. Kogãlnicenu în monografia sa despre bãtãlia de la Resboeni, singura fontena importantã trecutã de domnia sa cu vederea a fost pãnã aci un lung pasagiũ din cronica turcã a lui Saad-eddin, tradus italiennesce în secolul XVII de cãtre Bratulli, și reprodus apoi din cauza extremei seles raritãți în a mea „Archiva istoricã.“

D. C. Esarcu a reușit a descoperi în acẽstã privințã o nouã relațiune, mai prețioasã de cãt tóte cele-lalte, cãci ea nu numai s'a scris chiar în anul 1476, dar âncã ne presintã mai multe amãrunte necunoscute din cele-lalte isvóre.

„Ne mãrginim a atrage atențiunea asupra urmãtorelor puncturi:

1. Fugarii genovesi din Caffa, departe de a gãsi un adãpost în Moldova, precum s'a cređut generalmente, aũ fost robiți de cãtre Stefan cel Mare și dãruiți apoi boerilor, dupã cum se dãruiaũ Țiganiĩ și Tãtariĩ.

2. Principaliĩ generali ai lui Stefan în rãsboiul de la 1476 aũ fost cumnatul seũ, Șendrea și visternicul Iuga, dintre cari se scie despre cel d'ntẽiũ

că a perit mai în urmă la 1481 în bătălia de la Rîmnic între Stefan și Țepeș.

3. Armata permanentă a Moldovei consistă din călărime nobile, iar țerani, formați miliția care se mobiliza numai pe intervale scurte și care la cas de prelungirea războiului murmură și deserta.

4. Moldova se numea «Valachia mică», iar Muntenia «Valachia mare», după cum noi am demonstrat-o deja aiuri prin alte fontene.

5. Nobilimea moldovenească era foarte numeroasă, de vreme ce Tătarii au robit 15,000 nobili, pe când tot atunci alți 10,000 se aflau pe lângă Stefan; de unde rezultă că acea nobilime se compunea din toți proprietarii mici adică «reșeșii, sėu «mosnenii.»

6. Orașele pe cari le ars Stefan la apropierea Turcilor, au fost Vaslui, Iași, Bacău, Roman și Baia.

7. De nicăiri nu se confirmă tradițiunea despre fuga lui Stefan la cetatea Némț și faimoasa convorbire acolo cu muma-sa, în locul cărora noi vedem aci pe nevasta lui Stefan retrăgându-se la cetatea Hotin, iar însuși Domnul fugi în Galitiya și apoi în Podolia la cetatea Camenița, aproape de Hotin, unde își strînge o noă armată.

Intr'o comunicațiune ce ne-a făcut, D. Esarcu bănuiesce, cu drept cuvânt, că legenda poporană a confundat pe muma lui Stefan cu nevasta lui, iar cetatea Némțu cu cetatea Hotin.

8. În tabăra turcă, ca pretendent la tronul Moldovei, să afla un fiu al lui Petru Aron, vechiul rival al lui Stefan.,¹⁾

Să trecem acum la documentele găsite în *Diarul* lui Sanudo.

Iată mai întâiu o epistolă intimă (Sucéva 9 Decembre 1502) a lui Stefan cel mare către prea

¹⁾ Columna lui Trajan anul 1876, pagina 381.

iubitul său amic, dogele Leonardo Loredan, prin care 'l rógă ca să înlesnescă lui Demetriu Purcivi, venețian aflător în serviciul Moldovei, cumpărarea unor medicamente, după care îl trimite în Veneția din consiliul doctorului Muriano de asemenea venețian medic al curței din Sucéva.

Relațiunile între Stefan și Dogele Leonord Loredan par foarte frecvente în acești ani și ambasadorii Moldovei găsesc o foarte bună primire pe lângă doge. Unii dintr'înși primesc distincțiuni onorifice din partea guvernului venețian; așa găsesc în Sanudo că la 28 Martie 1502 un ambasador a lui Stefan este înălțat la demnitatea de «Cavaler aurat», distincțiune foarte rară ce se acordă cu cea mai mare dificultate străinilor.

La data 20 Decembre 1503 citim încă în Sanudo :

«Un ambasador moldovenesc, sosit împreună cu un trâmăis din partea ducelui Ion Corvin, se presintă Dogelui cu o misiune ale cării amănunte se espun în documentele ce urmază mai jos.

Și mai la vale :

21 Decembre 1503.

Astă-đi 21 Decembre se presintă în Colegiu, Postelnicul Teodor ambasador din partea lui Stefan și fiul său Bogdan.

După ce descrie isbânđile principelui român contra Turcilor și câte a lucrat în interesul Creștinătății și chiar al Republicei venețiane trece apoi la morbul eroului, a nume neputința de a mișca mâinele și picióarele, presintând o epistolă de la însuși Stefan, scrisă din Sucéva la 11 Octembre și prin care rógă pe Doge de a 'i trimete un medic, căci doctorul Muriano trâmăis mai de 'nainte, sosise în Moldova bolnav și a și murit

acolo; la care tot Dogele răspunde că bucuros și ar da sângele pentru sănătatea lui Ștefan.

Urméază în urmă copia scrisorei lui Ștefan cel mare.

La data 28 Decembre 1503 :

Ambasadorul moldovenesc și al ducelui Ion Corvin, voinde să alégă un bun medic pentru Ștefan cel mare, salariul anual fiind de 500 ducăți esită între trei candidați, Georgie di Piemont, Ieronim de Cesana, și Alecsandru Veronescu.

2 Ianuarie 1504.

Ambasadorul moldovenesc și al ducelui Ion Corvin, oprindu'și alegerea asupra junelui medic Ieronim de Cesana, aū plecat din Veneția.

Vēdurām din însuși epistola lui Ștefan cel mare că doctorul venețian Mateiū Muriano sosise bolnav în Moldova și că n'a trăit mult timp în urmă.

Cu tóte acestea el trimete în Veneția o epistolă din cele măi interesante asupra lui Ștefan și asupra Moldovei.

Senatul Veneției nu se mulțumea de relațiunile ce primea de la ambasadorii și trāmișii săi oficiali; în dorință, în pasiunea sa de a sci tot, el da însărcinare orī-cărui venețian ce se afla pe la curțile străine de a 'l informa despre tot ceea ce vedea, tot ceea ce afla.

Dar iată resumatul epistolei lui Mateiū Muriano către Doge, a căria copie o găsim în volumul IV al ȋiarului Sanudo : Cu data : Suciava 7 Decembre 1502.

Matei Murianu comunică Dogelui Leonardo Lo-

redan următoarele date despre situațiunea internă și esternă a Moldovei :

Matei Murian descrie mai întâi prima întrevedere ce a avut cu Stefan. După ce mă presintaii, țice Murian, și mă esprimaii cu acea fomă de cuvinte ce se cuvinea unui așa de mare Domn, *con quella forma di parole che se convien a un tanto Signor como e questo*, el îmi țise între altele : eă n'am voit să caut medic în nici o altă țera de cât acolo unde am amici, despre care sunt sigur că mă iubesc ; și 'mă mai țise încă ; eă sunt înconjurat de inemici de tot felul și am avut 36 de bătălii, învingându'i în 34 și fiind învins numai în 2. *Io non ho voluto domandar medico in alcuna parte del mondo salvo da li amici mei li qual son certo me amano, et dissemi etiam : io sono circondato da inimici di ogni banda e ho avuto bataie 36 dopoi che son signor de questo paese de le qual sono stato vincitore de 34 e 2 perse.*

În urmă Matei Muriano dă informațiunile ce urmază :

1. Stefan este foarte înțelept, iubit de supușii sei pentru clemență, justițiă, energiă și liberalitate. El e bine constituit de corp afară numai de gravul morb de care speră însă a l vindeca.

2. Bogdan, fiul Principelui, tîner de vre-o 25 ani, imită în tóte pe tatăl-său, e modest ca o domnișoră, *modesto quonto una donzella*, vitez, virtuos.

3° Moldovenii sunt toți voinici, ómenii de luptă și nu de a sta pe saltea, formând o armată de 60,000 din cari 40,000 călărime și 20,000 pedestrime.

4° Țera este frumósă, plină de animale și producînd tóte fructele afară de unt-de-lemn ; grânele se sémênă în aprilie și în maii ; în august și în septembrie se face vin cam de felul celui din

Friul ; bogăția pășunilor ar putea nutri peste 100,000 de cai.

5° Distanța până la Constantinopoli este de 15—20 zile, fiind tot o dată locul cel mai potrivit pentru a ataca pe Turci, cari, după mărturia tuturilor acelora ce vin de acolo, se tem foarte mult de Stefan.

6° In Octobree 1502 Moldovenii au reluat nisce castele și sate ce le-a fost răpit mai de nainte Polonia, pe care în același timp au atacat'o Tătarii de Crim.

7° Urméază amenunte despre cele trei imperii tătărăscă, dintre care acela de Crim este cel mai periculos nu numai prin o armată de vr'o 100,000 călăreți, dar și prin o strînsă alianță cu Turcia, ast-fel că Stefan se teme de a nu fi atacat la spate în cas de a avea un resboi cu Turcia.

N'am trebuință să insist asupra importanței documentului ce analizai.

Fama bravurei Românilor pe de o parte, iar de alta a înțelepciunei lui Stefan, era răspândită în totă Europa.

Ast-fel găsec tot în Sanudo — 28 Noembrie 1500 — că secretarul Republicei, Francesco dalla Zuecca, reîntors din Ungaria, raportând despre dispozițiunile anti-turce ale regelui Matei Corvin, arată că tot ostili păgânilor sunt și Români, popor curagios și feroce și mai cu sémă Stefan cel Mare.

Găsec asemenea în Sanudo o epistolă a florentinului Octavian Gucci datată Cracovia 21 Iuniu 1500. Acesta, după ce dă multe informațiuni asupra Polonesilor, Tatarilor din Crimeea și ducelui de Moscovia, dice :

Stefan cel Mare nu dórme, ci stă gata la hotar cu totă oștirea sa, dar nu se scie ce va face, căci pe de o parte are alianța cu Polonia, iar pe de alta este în amiciă cu Moscovia, *în ori ce*

cas trebuie să se aştepte de la dănsul ceva însemnat, fiind renumit prin înţelepciunea sa, perche, come sapete, e Savio.

Voiu termina analiza documentelor găsite în Sanudo, resumând o epistolă de cel mai mare interes ce se află în tomul 6, pag. 19 al *Diariului* neobositului veneţian.

Epistola este datată din Buda 26 Iulie 1504 şi scrisă de medicul Leonardo de Massari. Ea povesteste mórtea lui Stefan cel mare şi ne face să asistăm la ultimele momente ale eroului român. Leonardo de Massari începe prin a descrie spaima suscitată în Ungaria prin mórtea lui Stefan cel Mare, lăsând el doi fiu, unul mai mare în Moldova şi altul mai mic petrecător în Constantinopoli pe lângă Sultan, ast-fel că toţi se temeau ca nu cumva Turcii să se încerce cu forţa să pună la domnie pe acest din urmă, şi se şi auşise că armata otomană s'ar fi mişcat deja în număr de 60,000, ceea ce a provocat din partea Ungariei un ordin trămis în Transilvania Secuilor de a sta gata să dea ajutor Moldovenilor. Povesteste în urmă ultimele momente din viaţa lui Stefan şi anume: având răni pe picióre, cari d'odată începură a se întinde așa de mult în cât medicii, Veneţianul Ieronim da Cesena şi un Ebreu de la Hanul tătarăsc, au fost siliţi a recurge la ardere pentru reducerea plagelor, şi consideraü cazul ca mortal, boerii s'au apucat a se certa despre alegerea unui nou Domn, uniü preferind pe cel mai mare fiu, alţii pe cel mai mic ce se afla în Turcia ; acestea ajungând la scirea lui Stefan, pe când era aprópe de agoniă, el s'a arătat la mórte, ca şi în viaţă şi sănătateteribil şi prudent în acelaşi timp* *qual cossi come in vita et sanita ita in morte mostro esser et terribile et prudente.* Făcând să'l ducă cu patul în câmp,

unde se discuta alegerea domnăscă, acolo porunci să prindă și să taie pe principalii agitatori.

Pe urmă ținu aci un discurs, declarând că scie că móre și nu'i împedică pe dênșii de a alege la domniă pe orî cine vor voi dintre fii sêi, dar acesta să fie cel mai capabil de a apëra țera; atunci toți aũ aclamat pe fiul cel mai mare, căruia aũ jurat pe loc credință, însuși Stefan urcându'l pe tron. Dupe aceia muribundul eroũ s'a întors în palat și peste doë ȓile a murit, urmându'i la domnie acel fiũ, căruia se speră că nu se vor opune nici Turcii și carele are acum un ambasador în Ungaria....

Aci se opresc descoperirile mele asupra lui Stefan cel mare.

Documente și mai numeróse, asupra marelui nostru Principe, există fără îndoială ascunse încă subț pulbera seculară a arhivelor Italiei. Aceste documente date la lumină ne vor face cu deservșire cunoscută, subț tóte aspectele sële, marea figură a aceluĩ principe care a resumat într'însul în cel mai mare grad calitătile superióre ale unuĩ adevërat șef de Stat adică: eroismul militar și înțelepciunea politică.

Asceptând descoperirea acestor monumente, fie'mi permis a ajunge la conclusiunea conferinței mele.

XIII.

Nimic, am ȓis începënd acest studiũ, nu descëptă mai mult consciința unei națiunii de cât istoria trecutului seũ. Nimic nu cimentéază mai bine și dá o mai mare coesiune, o mai mare unitate și forță morală unei națiunii de cât suvenirea gloriilor sële trecute, victoriilor și învingerilor sële, bucuriilor și întristărilor sële comune.

Nararea veridică și consciențioasă, și cunoștința raționată a faptelor istorice ne pot conduce la rezultatul ce indic în rândurile precedente.

Istoria însă trebuie să meargă mai departe. Pentru ca ea să devie într'adevăr „acea lampă a trecutului care, pusă în întunericul prezentului, să lumineze viitorul“ trebuie să tragem dintr'însa învățămintele ce ea conține pentru ca din aceste învățăminte să cete a se inspira, în acțiunile scele, omul politic și omul de Stat ce pôte fi chemat a dirige interesele și destinele națiunii scele.

Din numeroasele fapte istorice ce am desfășurat astă-seră înaintea d-vóstră nu voesc a trage de cât doe conclusiuni, doe învățăminte.

Vă aduceți aminte de negociațiunea diplomatică din anul 1658 între Republica Venetiei și Principele Valachiei.

Principele Valachiei luase înțelegere în Bulgaria, Serbia Macedonia, Tracia, și Grecia pentru a scutura jugul otoman și a face ca Statul seú să trăiască prin el însuși, sprejinit prin forțele unite a tuturor populațiunilor crestine din imperiul otoman.

A forma un sistem de State unite prin interese comune care să se ridice pe ruinele imperiului turcesc și să aibă o forță a lor propria ca să pótă trăi independente și prinle însuși, étă idea politică ce să degagiă din negociațiunile diplomatice despre care v'am vorbit la începutul conferinței mele.

Acéstă idee nu este o idee de importațiune streină, ea ese din însuși rarunchii națiunii și e dictată de acel instinct superior de conservare și de mărire ce 'l-aú adesea națiunile ce sunt chemate a juca un rol în lume.

Și acéstă idee nu este o idee trecetóre, ea este persistentă și ați vedut'o reapărënd în a doua

negotiațiune diplomatică din anul 1673 despre care v'am întreținut.

Și astă dată nu este numai principele Valahiei care este petruns de acéstă idee, este și principele Moldaviei este încă și principele Transilvaniei.

Concepțiunea principilor români din secolul XVII nu este ea o concepțiune politică de o înaltă prevedere care trebuie să fixeze atențiunea ómenilor nostri de Stat?

Indipendința Statului român ne avênd, după tóte probabilitățile, a fi garantată de Europa, cum ne vom putea asigura și garanta mai bine acéstă indepndință, sustrăgând'o influenței prea mult preponderante ale vre unuia din puternicii nostri vecini, de cât creând între tóte Statele peninsulei balcanice acea înțelegere, acea armonie, acea identitate de interese care vor face dintr'însele un tot puternic, capabil de a dăclina or'ce protecțiunii și or'ce ingerințe străine?

Dar iată și a doua conclusiune ce voesc a formula.

Stefan cel mare a prevêdut de timpuriu un mare adevêr istoric. El a înțeles că un Stat care nu póte să demonstreze că represintă în mijlocul celor-lalte State un alt interes de cât interesul seú propriu, a înțeles, đic, că un asemenea Stat este în pericol și póte cu înlesnire, la un moment dat, să fie amenințat să dispere.

De aceea el se silesce să demonstreze puterilor creștine și mai cu sémă puterilor occidentale, că Moldova este, „pórta Creștinătății,” și că interesele țerei séle sunt strâns legate cu interesele celor-lalte State ale Europei.

Acéstă este a doua idee ce supuiú meditațiunei ómenilor nostri politici.

A lega interesele Statului Român cu interesele Statei europene, după ce le-a identificat cu ale

Statelor din peninsula balcanică într'un scop de independența comună, ast-fel în cât disparițiunea sa să fie o cauză de perturbațiune generală și profundă în sistemul politic european, étă déca nu me înșel, formulată în doe cuvinte politică viitoare a Romăniei.

DONAȚIUNEA

LAHOVARY

